

Lamed

List za radoznale

Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 12

Broj 2

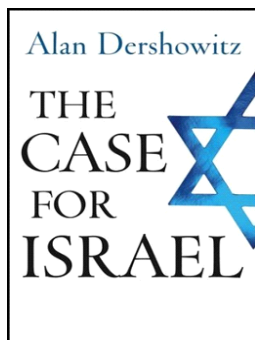
Februar 2019

Alen Deršovic

Odbrana Izraela

(2)

Ovu knjigu s poštovanjem posvećujem čoveku koji mi je bio dragi prijatelj skoro četrdeset godina, profesoru Aharonu Baraku, predsedniku Vrhovnog suda Izraela, čije su sudske odluke ojačale odbranu Izraela i osnažile vladavinu prava bolje nego što bi ijedna knjiga ikada mogla. A.D.

DA LI JE BALFUROVA DEKLARACIJA BILA DEO OBAVEZUJUĆEG MEĐUNARODNOG ZAKONA?

OPTUŽBA

Balfurova deklaracija, koja je pozivala na osnivanje „Jevrejskog doma u Palestini“, nema nikakvog pravnog dejstva pošto je to bilo samo mišljenje vlade Engleske.

TUŽITELJI

„(Balfurovu) Deklaraciju je sastavila (a) jedna evropska sila, a odnosi se na (b) ne-evropsku teritoriju i (c) uopšte ne uzima u obzir kako prisustvo tako ni želje većine domorodačkog stanovništva na toj

teritoriji, a takodje (d) ima oblik obećanja iste te teritorije stranoj grupi, tako da ta grupa može bukvalno da učini teritoriju o kojoj je reč nacionalnim domom jevrejskog naroda... Balfurove tvrdnje sadržane u Deklaraciji uzimaju zdravo za gotovo više pravo kolonijalne sile da raspolaze teritorijom kako ona nade za shodno.“ (Edvard Said)

„Godine 1917, Balfurova deklaracija je obećala nacionalni dom jevrejskom narodu. Po međunarodnom pravu deklaracija je nevažeća pošto Palestina nije pripadala Britaniji – po paktu Lige naroda ona je pripadala Turskoj.“ (Faisal Bodi, britanski novinar)

STVARNO STANJE STVARI

Jevrejska domovina je de fakto već postojala u delovima Palestine, a njeno priznavanje od strane Balfurove deklaracije postalo je obavezujući međunarodni zakon kada ga je Liga naroda uključila kao deo svog mandata.

DOKAZ

Početak Prvog svetskog rata, broj Jevreja koji su živeli na području Palestine koje je trebalo da postane Izrael, kretao se između 80.000 i 90.000. Još pre Balfurove deklaracije, koja je nastala 1917. godine, u Palestini je de fakto postojala jevrejska domovina u Palestini, koja se sastojala od nekoliko desetina mošava i kibuca u zapadnoj i severoistočnoj Palestini, kao i u jevrejskim gradovima kao što su bili Tel Aviv, Jerusalem i Safed. Jevrejske izbeglice su u Palestini uspostavile svoj dom, bez pomoći bilo koje kolonijalne ili imperijalističke sile. Oni su se oslanjali na sopstveni rad u gradnji infrastrukture i obrađivanju zemlje koju su kupili na legalan način.

Prvi svetski rat je angažovao Britaniju (među ostalima) u borbi protiv Nemačke i Otomanske imperije (među ostalima). Sjedinjene Države su 1917. godine ušle u rat na strani Britanije, a predsednik Vudrou Vilson je izjavio da svaka posleratna reorganizacija teritorija koje je Otomanska imperija kontrolisala pre

rata, treba da bude vođena principom samoopredeljenja. Podršku jevrejskom samoopredeljenju na teritoriji Palestine na kojoj su Jevreji činili većinu mnogi su videli kao deo samoopredeljenja po Vudrou Vilsonu.

Najzad, na tom području nikada nije postojala palestinska država. Domovina Jevreja ne bi bila isečena iz prethodno postojeće palestinske države. Umesto toga, trebalo je doneti odluku o tome kome će pripasti 45.000 kvadratnih milja teritorije koja je oduzeta od Otomanske imperije i koja je bila naseljena Arapima, Jevrejima i drugima. Postojale su četiri osnovne alternative: (1) kompletnu teritoriju, čak i one delove u kojima su Jevreji činili većinu, predati nekoj novoj arapskoj državi; (2) predati Jevrejima celokupnu teritoriju, čak i one delove u kojima su Arapi činili većinu; (3) predati kompletnu teritoriju Siriji i vladati njom iz Damaska; ili (4) pravedno podeliti teritoriju između Arapa i Jevreja, tako da oba naroda formiraju domovinu na osnovu samoopredeljenja. Odabrana je poslednja od ovih opcija i doneta je odluka da se deo teritorije dodeli grupi koja je tamo živela, radila na zemlji i gradila infrastrukturu. Šta je moglo da bude pravednije od toga, u duhu samoopredeljenja?

Vinston Čerčil, „doživotni cionista“, već je mnogo ranije bio za samoopredeljenje Jevreja u Palestini. Još 1908. godine on je stvaranje „snažne, slobodne jevrejske države“ video kao „značajan korak ka harmonizaciji raspodele teritorije medju narodima“. Kada se Britanija konačno našla u situaciji da pomogne ostvarenju takve „harmonizacijske raspodele“, Čerčil je bio još jasniji:

„Očigledno je da je ispravno da rasuti Jevreji treba da dobiju svoj nacionalni centar i nacionalni dom u kome će se ponovo sakupiti, a na kom drugom mestu bi se to dogodilo nego u Palestini sa kojom su intimno i duboko povezani već 3.000 godina? Smatramo da bi to bilo dobro za svet, dobro za Jevreje, dobro za Britansku imperiju, ali dobro i za Arape koji žive u Palestini... Oni će deliti dobrobiti i napredak koji cionizam nosi.“

Stoga ne iznenađuje da je britanska Vlada, dok je planirala pobedu nad Otomanskom imperijom, objavila putem pisma svog Ministra spoljnih poslova, Lorda Artura Balfura, da „Vlada Njegovog visočanstva sa naklonošću gleda na uspostavljanje Palestine kao nacionalnog doma jevrejskog naroda.“ Takođe je objavila da ta domovina ne sme da „ometa civilna i verska prava postojećih ne-jevrejskih zajednica u Palestini.“ Ironija je da je najveća primedba mnogih Arapa na Balfurovu deklaraciju bila što ona Palestinu vidi kao odvojen entitet, a ne kao deo Sirije. Kao što je Pilova komisija kasnije uočila, „Arapci su Palestinu uvek posmatrali kao deo Sirije.“ Poslednja stvar koju su oni priželjkivali je bila izdvojena Palestina, pošto su

razumeli da izdvojena Palestina podrazumeva Palestinu koja bi, po Balfurovoj deklaraciji, mogla da uključi i malu domovinu za Jevreje koji tu žive u značajnom broju.

Ministar inostranih poslova Francuske je, nekoliko meseci ranije, izneo stav koji je sličan Balfurovoj deklaraciji, opisujući „renesansu jevrejske nacionalnosti u zemlji iz koje su Jevreji isterani pre toliko vekova“ kao „delo pravde i nadoknade“. Tekst Balfurove deklaracije podnet je i Predsedniku Vilsonu, a on ga je unapred odobrio. Francuska i italijanska vlada su ga takođe naknadno odbrile. Godine 1919. predsednik Vilson je izjavio „Uveren sam da se nacije koje čine Alijansu, uz potpuno slaganje naše sopstvene vlade i naroda, slažu da u Palestini treba postaviti temelje jevrejskog komonvelta.“

Američki Kongres je 1922. godine usvojio rezoluciju u kojoj se kaže da treba u Palestini uspostaviti „nacionalni dom jevrejskog naroda“. Vinston Čerčil je takođe potvrdio da britanska Vlada „razmišlja o eventualnom uspostavljanju jevrejske države“, i napomenuo je da je suština Balfurove deklaracije ponovo potvrđena kroz nekoliko obavezujućih multilateralnih sporazuma, kao i kroz mandat same Lige naroda, i da to „nije podložno promenama“. Na taj način je to postalo deo obavezujućeg međunarodnog zakona.

Čerčil je takođe ustanovio da jevrejski dom već postoji na terenu, bez ikakve pomoći od strane Britanije:

„Tokom poslednje dve ili tri generacije, Jevreji su u Palestini ponovo stvorili zajednicu, koja sada broji 80.000 duša, od čega su oko jedne četvrtine farmeri i radnici koji obrađuju zemlju. Ova zajednica ima svoje političke organe: izabranu skupštinu koja upravlja unutrašnjim pitanjima; izabrane odbore u gradovima; i organizaciju koja se bavi kontrolom njihovih škola. Ima svoj izabrani Glavni rabinat i Rabinski savet za upravljanje verskim pitanjima. Svi poslovi se obavljaju na hebrejskom jeziku, koji je i govorni, a štampa na hebrejskom jeziku zadovoljava potrebe. Ta zajednica ima svoj izraziti intelektualni život i pokazuje značajne ekonomske aktivnosti. Stoga ona, sa svojim gradovima i stanovništvom na zemlji, svojim političkim, verskim i društvenim organizacijama, svojim jezikom i svojim običajima, svojim sopstvenim životom, činjenično ima „nacionalne“ karakteristike. Kada se pita šta se podrazumeva pod razvojem jevrejskog nacionalnog doma u Palestini, može se reći da se ne radi o nametanju jevrejske nacionalnosti nad stanovnicima Palestine u celini, već o daljem razvoju postojeće jevrejske zajednice, uz pomoć Jevreja u drugim delovima sveta, kako bi ta zajednica mogla da postane centar kojim bi se jevrejski narod kao celina, na osnovi vere i rase, mogao ponositi. Međutim, da bi ova zajednica mogla da ima dobre izgleda za slobodan

razvoj i da bi pružila potpune mogućnosti jevrejskom narodu da iskaže svoje sposobnosti, od osnovnog je značaja da ona zna da se u Palestini nalazi na osnovu svog prava a ne nametanjem. Iz tog je razloga potrebno da postojanje jevrejskog doma u Palestini bude garantovano od strane međunarodne zajednice i da bude formalno organizovano kao nastavak drevne istorijske veze.

Stoga je ovo interpretacija koju vlada Njegovog veličanstva daje Deklaraciji iz 1917. godine, i, u skladu s tim, Državni sekretar smatra da ona ne sadrži ili ne podrazumeva bilo šta što bi moglo da uznemiri arapsko stanovništvo Palestine ili da razočara Jevreje.“

Međunarodno pravo je priznalo da jevrejska zajednica „u Palestini ima pravo na postojanje“, i da je napor da se „omogući uspostavljanje nacionalnog doma Jevreja /povećanjem imigracije Jevreja/ međunarodno obavezujuća za Mandatora.“ Tako je posejano političko i pravno seme za rešenje „palestinskog problema“ koje podrazumeva dve (ili tri) države. To je bio savršen primer samoopredeljenja na delu.

Jevreji Palestine su svakako svojim znojem i krvlju zaslužili Balfurovu deklaraciju. Isušili su malarične močvare Hule i posadili voćnjake pomorandži, zapošljavajući hiljade Arapa i Jevreja. Jevrejska legija se rame uz rame borila sa Britanskom armijom protiv Otomanske imperije i pozdravila Generala Edvarda Alenbija koji je osvojio Jerusalem. Za razliku od njih, većina palestinskih Arapa, kao i većina Arapa uopšte, borila se na strani Otomanske imperije koja je izgubila rat. Kao što je Lojd Džordž, britanski premijer, primetio: „Većina Arapa se tokom celog rata borila na strani turskih ugnjetača... palestinski Arapi su se (pogotovo) borili za očuvanje turske vlasti.“ Palestinci su bili ti koji su se pridružili imperijalistima, kolonijalnoj turskoj imperiji, protiv onih koji su se zalagali za samoopredeljenje. Uprkos tome što su odabrali pogrešnu stranu – što su ponovili i u Drugom svetskom ratu – Arapi su iz poraza Turske izašli sa značajnim plenom. Najvažnije je to što su dobili 80% Palestine, koliko je bilo odvojeno za isključivo arapsku državu u kojoj nije bilo dozvoljeno nijedno jevrejsko naselje. Ovaj veliki deo istočne Palestine je poneo ime Transjordanija.

Tako je prva država koja je uspostavljena u Palestini bio emirat sa velikom većinom Palestinaca. Abdula, brat vladara susednog Iraka, trebalo je tu da vlada. Mnogi Jevreji koji su živeli na mestu koje je trebalo da postane Transjordanija – a neki su tu živeli generacijama – bili su prinuđeni da se isele zbog povremenog izbijanja nasilja, a zatim je, zakonom, malom broju preostalih Jevreja bilo zabranjeno da žive u Transjordaniji. Novoformirano kraljevstvo Transjordanije se sastojalo od velike teritorije, nastanjene malim brojem ljudi. Ukupni broj stanovnika je bio 320.000, od kojih

su mnogi bili Beduini koji su se selili. Stanovništvo Transjordanije je bilo daleko manje nego stanovništvo Palestine, pa ipak je Jevrejima bilo potpuno zabranjeno da tamo žive.

Preostala petina Palestine je sada mogla da bude podeljena između jevrejskih i arapskih stanovnika. Tako je bar trebalo teoretski da se dogodi. Međutim, arapsko protivljenje *bilo kakvom* jevrejskom domu u *bilo kom* delu Palestine – bilo kakvom jevrejskom samoopredeljenju u područjima u kojima su Jevreji činili većinu, u kombinaciji sa arapskim samoopredeljenjem u područjima u kojima su Arapi činili većinu – postajalo je sve nasilnije posle Prvog svetskog rata i posle Balfurove deklaracije. Poslednja stvar koju su arapske vođe želele bilo je uzajamno samoopredeljenje. Bili su zadovoljni imperijalističkom odlukom da se stvori Hašemitski emirat u Transjordaniji, i bili bi jednako zadovoljni imperijalističkom odlukom da se celokupna Palestina preda na vladanje udaljenom sirijskom paši – bili bi zadovoljni bilo čime što bi sprečilo stvaranje jevrejske države čak i u onom malom preostalom delu Palestine!

Nije to bilo samo protivljenje uspostavljanju jevrejske domovine. Arapske vođe su sve glasnije zahtevale eliminaciju jevrejskog *prisustva* u Palestini. Cilj je bio da se Palestina potpuno isprazni od Jevreja, kao što je bio slučaj sa Transjordanijom. Kao što se Aref Paša Dajana, jerusalimski zvaničnik, iskreno izrazio: „Za nas je razumevanje sa Jevrejima nemoguće, ili čak i zajednički život... Oni su nepoželjni u svim zemljama u kojima žive... zbog toga što oni uvek... svima sisaju krv. Ako Liga naroda ne bude slušala arapske zahteve, ova će se zemlja pretvoriti u reku krvi.“ Njegovo je predviđanje polako postajalo stvarnost, kako su se Arapi sve više opredeljivali za krvoproliće.

Neke umerene arapske vođe su prepoznale dobrobiti od jevrejskog samoopredeljenja u Palestini. Emir Feisal, Huseinov sin, šerif Meke, koji je predstavljao Arapsko kraljevstvo Hedžaz, potpisao je 1919. godine sporazum sa Haimom Vajcmanom, predstavnikom cionističke organizacije. Ovaj je sporazum pozivao na preduzimanje svih potrebnih mera da bi se „stimulisala veća imigracija Jevreja u Palestinu /da bi se postiglo/gušće naseljavanje i intenzivnije obrađivanje zemljišta“, pod uslovom da „prava arapskih seljaka i stanovništva budu zaštićena i da im se pruži pomoć u unapređenju ekonomskog razvoja.“ U pismu koje je tome sledilo, upućenom profesoru Feliks Frankfurteru, Feisal je rekao sledeće:

„Osećamo da su Arapi i Jevreji srodnici po rasi, da su istrpeli slično ugnjetavanje od strane sila jačih od njih samih, pa su srećnom slučajnošću u mogućnosti da zajedno preduzmu korake ka ostvarenju svojih nacionalnih ideala...“

Mi Arapi, naročito obrazovaniji među nama, sa najdubljom simpatijom gledamo na cionistički pokret. Naše predstavništvo ovde u Parizu u potpunosti je poznato sa predlozima koje je cionistička organizacija juče podnela Mirovnoj konferenciji, i smatramo ih umerenim i ispravnim. Učinićemo najviše što je u našoj moći da pomognemo da budu prihvaćeni: Jevrejima ćemo poželeti najsrdačniju dobrodošlicu kod povratka kući... Zajedno radimo da reformišemo i revidiramo Bliski istok a naša dva pokreta se dopunjavaju. Jevrejski pokret ima nacionalni a ne imperijalistički karakter. Naš pokret ima nacionalni a ne imperijalistički karakter, i u Siriji ima mesta za oba ova pokreta. Zaista smatram da nijedna strana ne može postići stvaran uspeh bez one druge. “

Nažalost, ovo dalekovido gledište je bilo blokirano zločudnim antijevrejskim fanatizmom onih ljudi koji su bili izabrani da vode palestinsku muslimansku zajednicu.

DA LI SU JEVREJI BILI NESPREMNI DA PODELE PALESTINU?

OPTUŽBA

Dok su Arapi bili spremni da podele Palestinu sa Jevrejima, Jevreji su hteli celu zemlju samo za sebe.

TUŽITELJI

„Od kako su cionisti počeli ozbiljno planiranje u vezi Palestine... možemo da zapazimo rastuće preovlađivanje ideje da Izrael treba da bude izgrađen na ruševinama arapske Palestine.“ (Edvard Said)

„Teritorija koja je nekada bila puna Arapa, izašla je iz rata (a) suštinski ispražnjena od svojih prvobitnih stanovnika i (b) Palestincima je postalo nemoguće da se vrate u nju. Ideološke i organizacione pripreme za cionistički napor da osvoje Palestinu, kao i usvojena vojna strategija, predviđale su preuzimanje teritorije i njeno popunjavanje novim stanovnicima.“ (Edvard Said)

STVARNO STANJE STVARI

Cilj arapskog rukovodstva nije bilo samo da se spreči formiranje jevrejske države u bilo kom delu Palestine, već i izbacivanje Jevreja Palestine iz njihovih istorijskih domova i čišćenje Palestine od Jevreja. S druge strane, jevrejske vođe su bile spremne na bolne kompromise u onim delovima Palestine u kojima su Jevreji predstavljali većinu.

DOKAZ

Ubrzo pošto je Balfurova deklaracija postala obavezujući deo međunarodnog prava, organizovano je nekoliko pogroma protiv jevrejskih izbeglica. Sledi opis onoga što je jedan arapski učitelj, hrišćanin, video

u Zapadnom Jerusalimu i jevrejskom kvartu starog grada u kome su Jevreji generacijama živeli:

„Izbili su nemiri, ljudi su počeli da trče naokolo a kamenje je bacano na Jevreje. Radnje su bile zatvorene i čuli su se krici... Video sam cionističkog (tj. Jevrejina iz Britanije) vojnika pokrivenog prašinom i krvlju... Posle sam video jednog Hebronita kako prilazi jevrejskom dečaku, čistaču cipela, koji se sakrio iza džaka u jednom od uglova zida (Starog grada), pored kapije Jafu, kako mu uzima kutiju sa alatom i kako ga bije po glavi. Dečak je vrištao i počeo da beži, krv mu je curila sa glave a Hebronit ga je ostavio i vratio se povorci... Nemiri su dostigli vrhunac. Svi su vikali 'Muhamedova vera se rodila iz mača.'... Odmah sam otišao do gradskog parka... u duši mi je bilo muka i bio sam tužan zbog ludila u koje je ljudski rod uleteo.“

Ubrzo posle toga došlo je do silovanja jevrejskih žena i rušenja sinagoga u pogromu koji je organizovala nacionalistička grupa pod imenom Al-Nadi Al-Arabi. Istraga koju su sproveli Britanci došla je do zaključka: „Svi dokazi ukazuju na to da su svi napadi bili kukavičke i izdajničke prirode, uglavnom upravljani na stare ljude, žene i decu – često s ledja.“

Drugi napadi na jevrejske izbeglice dogodili su se u Jafu, gde je ubijeno trinaest Jevreja. Nekoliko dana kasnije još šest Jevreja je ubijeno u voćnjaku sa pomorandžama. Uskoro su stotine palestinskih Arapa iz Tulkarema napali jevrejski mošav kod Hadere. Napadi na nebranjene civile od strane palestinskih terorista postali su normalna pojava.

U naporu da se nasilje stavi pod kontrolu, Britanci su postavili Hadž Amina al-Huseinija za velikog muftiju Jerusalima, za duhovnog i, u stvarnosti, političkog lidera muslimana u Palestini. Nadali su se da će centralizovanje verske i političke moći u jednom čoveku, za koga su Britanci mislili da mogu da ga kontrolišu, moći da ograniči strasti gomile. Međutim, odabrali su pogrešnog čoveka. Huseini je bio otrovni antisemita koji je Jevreje mrzeo kako na verskom tako i na rasnom planu. On će kasnije postati bliski saveznik i savetnik Hitlera i aktivno će podržavati „konačno rešenje“ – masovno ubijanje Jevreja u Evropi. On je 1940. godine zamolio sile Osovine da reše jevrejski problem u Palestini u skladu sa „rasnim interesima Arapa i po liniji sličnoj onoj po kojoj se jevrejsko pitanje rešavalo u Nemačkoj.“ Podsticao je Hitlera da rešenje jevrejskog pitanja proširi na izbeglice koje su dospele u Palestinu, i savetovao ga 1943. godine – kada je već bilo dobro poznato šta se događja po logorima smrti u Poljskoj – da pošalje Jevreje „u Poljsku kako bi se svet zaštitio od njihove napasti.“

Huseinijeva rasistička mržnja prema Jevrejima manifestovala se rano tokom njegove karijere kao velikog muftije. On je podsticao antijevrejske nemire i propovedao antisemitske stavove. „Itbah al-Jahud“

(ubijte Jevreje) bila je poruka koja je išla uz „Našrab dam al-Jahud“ (pićemo jevrejsku krv). Rezultat toga je bio porast antijevrejskog nasilja. Mada je i ranije bilo napada, naročito tokom 1920-ih, sada su ti napadi imali formalni blagoslov zvaničnog vodje palestinskih muslimana.

Veliki muftija je takodje dao pečat nesprenosti svog naroda na kompromis. Pre nego što se uspeo na rukovodeće mesto među palestinskim muslimanima, među Arapima su se čuli i glasovi koji su zagovarali kompromis u pogledu podele vlasti nad zemljom i narodom koji na njoj živi. Na primer, jedne arapske novine su pisale da će poznata „energija“ i „vrednoća“ jevrejskog naroda „poboljšati i razviti zemlju, na korist njenih arapskih stanovnika.“ Čak i neki koji su inače kritikovali Balfurovu deklaraciju, kao što je bila grupa 100 istaknutih Arapa koji su Britaniji pisali peticiju 1918. godine, pisala je da su oni „uvek imali duboke simpatije prema progonjenim Jevrejima i njihovoj nesreći u drugim zemljama,“ ali su odbili da im ti Jevreji vladaju, na taj način predlažući neku vrstu uzajamnog samoopredeljenja koje bi bilo moguće u pravedno podeljenoj Palestini.

Svi ti glasovi će brzo utihnuti posle izbora Huseinija za velikog muftiju. Ono što bi u drugim prilikama predstavljalo politički spor koji može da bude razrešen političkim kompromisom, sada je postalo verska zabrana koja nije podložna nikakvom kompromisu: po velikom muftiji Jerusalima, bio bi prekršaj islamskog zakona ako bi i pedalj Palestine bio pod kontrolom Jevreja. Samoopredeljenje Jevreja na područjima na kojima su činili većinu – po jevrejskim gradovima i naseljima koja imaju duboke jevrejske korene – bilo je zabranjeno islamskim zakonom, kako je Huseini obrazlagao, pa svaki musliman mora da bude spreman da se bori u svetom ratu da bi se sprečio takav razvoj događaja. Rešenje sa dve (ili tri) države, zasnovano na samoopredeljenju i međunarodnom priznanju principa iz Balfurove deklaracije, Huseini je smesta sklonio sa pregovaračkog stola. Po velikom muftiji, jedino rešenje je da Jevreji budu silom isterani iz zemlje, ili da mali broj Jevreja koji ostanu u muslimanskoj zemlji postanu *dimmi*, ne-građani druge klase, pod apsolutnom kontrolom muslimana. Nije ostavio nikakvu sumnju da će, ako muslimani budu kontrolisali celu Palestinu, većina Jevreja biti izbačena iz nje.

Bilo je, naravno, i Jevreja koji su želeli kontrolu nad celom Palestinom ili bar nad njenih 20%, pošto je od originalne Palestine već bila odvojena Transjordanija i postala isključivo arapska država. Međutim, cionisti koji su zastupali srednje rešenje, i njihove vođe, uvek su kompromis smatrali pragmatičnom potrebom. Postojanje jevrejske domovine sa većinskim jevrejskim stanovništvom bilo je neuporedivo važnije od veličine te domovine. Zaista, samoopredeljenje je bilo realno

moguće samo u onim delovima Palestine koji su demografski, i po prisustvu jevreskih institucija na terenu, već faktički bili jevrejski. Jevrejske izbeglice iz Evrope, zajedno sa sefardskim Jevrejima i njihovim potomcima, stvarali su jevrejsku domovinu samo u nekim određenim delovima Palestine, što je teritorijalne kompromise činilo neizbežnim i što je ostavljalo mesta za još jednu palestinsku državu na zapadnoj obali Jordana.

U sukobu koji se razvijao između Jevreja u Palestini, koje je predvodio pragmatični socijalista David Ben-Gurion, i muslimana u Palestini, koje je predvodio beskompromisni mrzitelj Jevreja Hadž Amin al-Huseini, *nije* se radilo o tome da li će Jevreji ili muslimani kontrolisati celu Palestinu koja je preostala, pošto je Transjordanija pretvorena u ekskluzivno arapski emirat. Umesto toga, realno gledano, radilo se o tome da li će preostali deo Palestine biti predat ekskluzivno muslimanima Palestine ili će on biti pravedno podeljen između Jevreja i muslimana Palestine, pri čemu bi svaka od strana kontrolisala određena područja. Rečeno na drugi način, pitanje je bilo da li će vilsonijanski princip samoopredeljenja omogućiti svakoj od grupa da kontroliše sopstveni narod i sopstvenu sudbinu. Na ovo je pitanje veliki muftija imao jednostavan odgovor: NE za Jevreje, DA za muslimane.

Pristup velikog muftije Jevrejima Palestine – uništiti ih silom, preplašiti ih i tako naterati da pobegnu time što će nasilje biti upravljeno prema najpovredivijim civilima, ili ih zakonskim putem preseliti – kulminirao je nasiljem u Hebronu 1929. godine. Jevreji Hebrona nisu svi bili ni cionisti niti izbeglice iz Evrope. Mnogi od njih su bili veoma pobožni sefardski Jevreji, Jevreji koji su u Hebronu živeli zbog njegovog biblijskog značaja kao kolevke judaizma i zbog nekoliko jevrejskih škola i drvenih sinagoga koje su postojale u tom svetom gradu.

Masakr u Hebronu je bio kulminacija serije masakara inspirisanih religijom, koje je veliki muftija sve redom namerno podstakao. On je oktobra 1928. godine organizovao seriju provokacija protiv Jevreja koji su se molili kod Zapadnog Zida, najsvetijeg jevrejskog mesta za koje se veruje da je jedini ostatak Drugog hrama. Muftija je naredio da se gradi „uz i na vrhu zida“, pri čemu su cigle često padale na jevrejske vernike u molitvi, da se tovarne mule provode „kroz mesto molitve, pri čemu su tamo često ostavljale svoj izmet“, i da se pojača glas mujezina (islamskih najavljiivača molitve) tokom jevrejskih molitava. Jevreji su protestovali i napetost je mesecima rasla. Avgusta 1929. su leci, koje je pripremio muftija, dali muslimanima uputstva da napadnu Jevreje. Jedan od tih letaka je tvrdio da su Jevreji „obeščastili islam“ i da su „silovali žene i ubijali udovice i bebe.“ To je bila krvna

optužba koja je zahtevala pokretanje svetog rata protiv Jevreja. Dobro organizovana rulja je palila jevrejske molitvenike kod Zapadnog zida i uništavala ceduljice sa porukama koje molio ostavljaju u pukotinama između kamenova Zida. To je bilo praćeno napadima na Jevreje i paljenjem jevrejskih radnji, pri čemu su se arapski policajci priključivali rulji.

Hebron je napadnut 23. avgusta. Ubijani su nenaoružani studenti ješive, napadane su jevrejske kuće a njihovi stanovnici su ubijani. Ubijeno je šezdeset Jevreja, a ostali su proterani iz grada. Sinagoge su oskrnavljene. Prvi put tokom vekova Hebron je ostao bez Jevreja. Politika etničkog čišćenja, smišljena od strane velikog muftije, primenjena je sa osvetničkim žarom. Britanski šef policije Hebrona je kasnije dao sledeće svedočenje:

„Kada sam iz jedne sobe čuo krike, pošao sam uz prolaz sličan tunelu i zatekao jednog Arapina kako mačem odseca glavu jednom detetu. Već ga je jednom udario i sada je udarao ponovo, ali kada me je video pokušao je da nacilja mene, ali me je promašio: praktično je naleteo na cev moje puške. Pucao sam mu nisko, u prepone. Iza njega je bila jedna jevrejska žena, sva u krvi, sa muškarcem koga sam prepoznao kao /arapskog/ policajca po imenu Isa Šeril iz Jafe... Stajao je iznad žene sa bodežom u ruci. Video me je i šmugnuo u obližnju sobu i pokušao da zatvori vrata predamnom – vičući na arapskom „Vaša visosti, ja sam policajac.“ Ušao sam u sobu i upucao ga.“

Neredi su uskoro stigli do Safeda, gde je ubijeno ili ozbiljno ranjeno 45 Jevreja. Bilo je još ubistava po celom jevrejskom području Palestine. Pre nego što se organizovano krvoproliće stišalo, ubijeno je 133 Jevreja, a 339 je ranjeno.

Britanci su osudili „grozna dela koja su počinili surovi i krvožedni zločinci.“ Optužili su „ubistva koja su počinjena nad bespomoćnim članovima jevrejskog stanovništva... praćena, kao u Hebronu, delima neizrecivog divljaštva.“ Ubistva su stavljena na dušu „rasnoj netrpeljivosti od strane Arapa.“

Pokušavajući da se odbrani od optužbe da je podstakao pogrome, veliki muftija je optužio žrtve. Citirajući *Protokole sionskih mudraca* (čuveni ruski caristički falsifikat koga antisemiti odavno koriste), Huseini je tvrdio da su Jevreji bili ti koji su napali muslimane.

Britanci su znali da je Huseini inspirisao unapred smišljeno nasilje, kako bi se poslala jasna poruka da će biti još većeg nasilja ukoliko Britanci ne smanje imigraciju. Međutim, umesto da na muslimansko nasilje odgovore kažnjavanjem počinitelaca, Britanci su kaznili žrtve nasilja dajući muftiji upravo ono što je on tražio: smanjenje useljavanja Jevreja i izjavu britanskog namesnika da je Balfurova deklaracija bila

„kolosalna brljotina“. To nije bio poslednji put da su Britanci nagradili proračunato nasilje od strane terorista, upravljeno prema nenaoružanim jevrejskim civilima. To je zapravo bio početak jednog šablona: skoro svaki put kada bi jevrejska zajednica učinila napredak u bilo kom smislu, muftija bi odigrao kartu nasilja i ubijao nedužne Jevreje. To bi uverilo Britance da su Arapi „iracionalni“ i da njihovi zahtevi moraju biti zadovoljeni. (Kao što ćemo kasnije videti, Huseinijev rođak, Jaser Arafat, ponoviće isti teroristički šablon, a svet će ponoviti svoj odgovor tako što će ga nagraditi a time i ohrabriti terorizam.) Od „iracionalnih“ Arapa se manje očekivalo nego od „civilizovanih“ Jevreja. (Ovaj oblik rasizma dvostrukih standarda – rasizma upravljenog protiv, ali u krajnjoj liniji u korist Arapa – događa se i u naše doba.)

Veliki muftija je ubistvo jevrejskih žena, dece i studenata u Hebronu označio kao početak ustanka koji se nastavio kroz 1930-te godine, i bivao sve bogatije nagrađivan od strane Britanaca. Ograničavanje useljavanja Jevreja u Palestinu nije moglo da se dogodi u gore vreme za Jevreje, pošto je Adolf Hitler uskoro postao nemački firer, sa programom čišćenja Evrope od Jevreja, bilo emigracijom, bilo genocidom.

DA LI SU JEVREJI UVEK ODBACIVALI REŠENJE SA DVE DRŽAVE ?

OPTUŽBA

Jevreji su uvek odbacivali rešenje sa dve države, dok su ga Arapi prihvatili.

TUŽITELJI

„Najvažnije je to što Palestinci nisu verovali, i imali su pravo što nisu verovali, da će Ben Gurion i ostali vodeći cionisti biti zadovoljni, ili da će poštovati kompromis. Drugim rečima, oni su se plašili da će „prihvatanje“ UN plana od strane cionista biti neiskreno, da su cionističke vode namerne da šire jevrejsku državu tako da uključi celu biblijsku Palestinu, i da će, jednostavno, iskoristiti kompromis o podeli kao osnovu sa koje će se kasnije širiti.“ (Džerom Slejter, istraživač političkih nauka na Univerzitetu SUNY u Bafalu)

„Moramo samo da se prisetimo stvarnosti u kojoj je PLO godinama pozivao na pregovore i na miroljubivo razrešenje spora sa Izraelom, dok Izrael i SAD nikada nisu uzvratili tako što bi ponudili bilo koje 'razumne ljude koji su spremni da obezbede mir', kao što to ni danas ne čine.“ (Noam Čomski)

„Ako se upotrebi taj termin („odbacivač“) u nerasističkom smislu, odmah zaključujemo da Sjedinjene Države predvode front odbacivanja, a to su činile godinama, i da su obe političke grupacije u Izraelu... striktni odbacivači, i to ostaje tako bez ikakve sumnje

sve do sredine 90-ih... Mislim da je tako ostalo i sve do sada.“ (Noam Čomski)

STVARNO STANJE STVARI

Čim je podela na dve države ili domovine predložena, Jevreji su je odmah prihvatili, a Arapi su je odbacili.

DOKAZ

Usred terorističke pobune koju je inspirisao veliki muftija, 1937. godine, Britanci su objavili *Izveštaj Pilove komisije* koji se zasnivao na istrazi „uzroka nemira“. Izveštaj nije ostavio nikakvu sumnju u vezi izazivača: „jedna se strana odlučila na zlo, što joj nije bilo prvi put, tako što je primenila silu, dok se druga strana strpljivo pridržavala zakona.“ Komisija je ustanovila da je ubilačko nasilje protiv civila, koje je počelo 1920-ih, bilo s namerom naređeno od strane muftije i Visokog arapskog komiteta. Takođe je potvrdila da su se Jevreji, koji su Palestinu došli kao izbeglice, cionizam nazivali „verom u spasenje“ od progona koje su trpeli u dijaspori. Izveštaj je, u najširem smislu, problem video kao „u osnovi sukob prava sa drugim pravom“, ukorenjenim u davnu prošlost. Pošto je proučila istorijska prava koja su polagali i Jevreji i Arapi, komisija je ustanovila da su obe strane u pravu.

Kada je govorila o svom vremenu, Pil komisija je ustanovila da se „simpatije Palestinskih Arapa prema svojim saplemenicima u Siriji jasno vide... Oba se naroda drže principa da je Palestina deo Sirije i da nikada ne bi trebalo da bude od nje odsečena.“ Takođe je ustanovila da bi bilo „potpuno nerazumno očekivati“ da Jevreji prihvate status manjine u muslimanskoj državi, naročito pošto su već, u suštini, stvorili svoj jevrejski dom, sa novinama na hebrejskom jeziku, hebrejskim školama i univerzitetima, sistemom jevrejskih bolnica, aktivnim političkim i sindikalnim sistemom, kao i sa svim drugim atributima državnosti. Područja Palestine u kojima su živeli Jevreji više su ličila na državu nego ona na kojima su živeli Arapi. Tel Aviv je bio jevrejska metropola, sa više od 150.000 stanovnika. Zapadni Jerusalim je imao 76.000 jevrejskih stanovnika, mnogo više nego Arapa. Haifa, sa svojih 100.000 stanovnika, bila je pola jevrejska, a najveći deo poslova u luci smatrao se „jevrejskim poslovima“. Lokalne demokratske vlasti, kao i nacionalna agencija, sastojali su se od skoro dvadeset političkih partija. Demokratija je stigla u Palestinu, bar u njen jevrejski deo. Isto je bilo sa umetnošću i kulturom:

„Kako koja godina prolazi, kontrast između intenzivno demokratske i visoko organizovane moderne zajednice i staromodnog arapskog sveta oko nje, postaje sve oštriji, najupadljivije od svega na polju kulture. Proizvodnja literature nacionalnog doma

prevazilazi sve proporcije njene veličine. Objavljuju se hebrejski prevodi radova Aristotela, Dekarta, Lajbnica, Fihtea, Kanta, Bergsona, Ajnštajna i drugih filozofa, kao i Šekspira, Getea, Hajnea, Bajrona, Dikensa, verikih ruskih romanopisaca i mnogih modernih pisaca. Na polju kreativne literature, radovi Bjalika, koji je umro 1935. godine, predstavljaju izuzetno dostignuće poezije na hebrejskom, kao i dela Nahuma Sokolova, koji je umro 1936, na polju hebrejske proze.

Napisan je jedan broj romana koji su odslikavali uticaj jevrejskog uma na Nacionalni dom. Štampa na hebrejskom se proširila do četiri dnevnih i deset nedeljnih izdanja (Ha'arec i Davar su najuticajnije i imaju najviši literarni nivo). Dva periodična magazina se bave isključivo literaturom a jedan dramskom umetnošću. Međutim, možda najupadljiviji aspekt kulture Nacionalnog doma je ljubav prema muzici. Dok smo boravili u Palestini dogodilo se da je Senjor Toskanini dirigovao Palestinskim simfonijskim orkestrom, koji se sastoji od oko 70 Jevreja iz Palestine, na šest koncerata uglavnom posvećenih delima Bramsa i Betovena. U svakom od ovih slučajeva gledalište je bilo potpuno popunjeno, a treba napomenuti da je jedan od koncerata bio rezervisan za oko 3.000 radnika sa vrlo malim primanjima, a da ih je još oko 3.000 bilo na generalnoj probi. Sve u svemu, kulturna dostignuća ove male zajednice od 400.000 duša su jedna od najupadljivijih odlika Nacionalnog doma.“

Pil komisija je 1937. godine preporučila plan podele koji bi razrešio ono što je nazvano „konfliktom koji se ne može potisnuti... između dve nacionalne zajednice unutar uskih granica jedne male zemlje.“ Zbog opšteg neprijateljstva i mržnje muslimana prema Jevrejima, „isključena je nacionalna asimilacija između Arapa i Jevreja“. Takođe se ne može od Jevreja očekivati da prihvate vladavinu muslimana nad njima, naročito od kako je veliki muftija jasno izjavio da bi većina Jevreja bila izbačena iz Palestine ukoliko bi muslimani stekli potpunu kontrolu. Pil komisija je zaključila da je podela bila jedino pravedno rešenje:

„Očigledno je da problem ne može biti rešen davanjem Arapima ili Jevrejima ono što oni žele. Odgovor na pitanje: „Ko od njih će konačno vladati Palestinom?“ mora svakako da bude: „Nijedni“. Smatramo da nijedan pravedan državnik ne bi pretpostavio, sada kada se pokazalo da harmonija među dvema rasama nije moguća, da bi Britanija trebalo da preda Arapima u ruke vlast nad 400.000 Jevreja... ili da bi, ukoliko bi Jevreji postali većina, trebalo predati milion Arapa njihovoj vlasti. Pošto nijedna od ove dve rase ne može pravedno vladati Palestinom, ne vidimo razlog zbog koga, ako je to izvodljivo, ne bi svaka od rasa vladala jednim njenim delom.

Nema sumnje da se ideja o podeli, koja predstavlja rešenje problema, već javljala kao mogućnost onima koji su problem proučavali, ali je uvek odbacivana. Mnogo je onih koji bi instinktivno bili protiv podele Svete zemlje. Oni sigurno smatraju da je odvajanje Transjordanije od istorijske Palestine već dovoljno loše. Na to bismo odgovorili da nema moralne vrednosti u održavanju političkog jedinstva Palestine po cenu neprekidne mržnje, nemira i krvoprolića, i da je povlačenje političke crte u Palestini, na duge staze mala moralna cena održanja mira i dobre volje među ljudima sa obe njene strane. Podela se čini ipak kao mala šansa za postizanje konačnog mira. Takvu šansu ne vidimo ni u jednom drugom planu.

Plan Pil komisije predlagao je osnivanje jevrejskog doma u regionima u kojima je postojala jasna jevrejska većina stanovništva, i to u dva nepovezana regiona. Severni region je išao od Tel Aviva do sadašnje granice sa Libanom. Uglavnom se sastojao od kopnene trake široke 10 milja, od obale Sredozemnog mora do kraja obalske nizije, a onda od nešto šireg dela od Haife do Galilejskog jezera. Južni region, nepovezan sa severnim zbog područja pod kontrolom Britanije koji bi bio između njih i koji bi obuhvatao Jerusalem, sa njegovom većinskom jevrejskom populacijom, pružao se južno od Jafe pa do severnog oboda Gaze.

S druge strane, predloženi arapski deo je bio celovit i obuhvatao je ceo Negev, Zapadnu Obalu i Pojas Gaze. Bio je mnogo puta veći od predloženog jevrejskog dela. Stanovništvo predloženog jevrejskog dela sastojalo bi se od 300.000 Jevreja i 190.000 Arapa. Pored toga, više od 75.000 Jevreja živelo je u Jerusalimu, koji bi ostao pod britanskom kontrolom.

Komisija je predložila da bi vremenom moglo da dođe do razmene stanovništva i teritorija:

„Jevreji bi mogli da požele da se reše dela ili sve zemlje koju sada poseduju a koja bi ostala u granicama arapske države, a oni koji na njoj žive bi možda želeli da se presele u jevrejsku državu... Slično tome, Arapi... bi možda bili spremni da prodaju svoju zemlju, a koja bi ostala unutar granica jevrejske države (i da se presele u arapski deo).

Komisija je sumirala koje bi prednosti podela donela obema stranama:

1. *Stiču svoju nacionalnu nezavisnost i mogu na ravnoj nozi da sarađuju sa Arapima u susednim zemljama u smislu arapskog jedinstva i napretka.*

2. *Konačno su izbačeni od straha da će biti „preplavljeni“ Jevrejima i od mogućnosti potčinjavanja jevrejskoj vladavini.*

3. *Konačno ograničenje jevrejskog nacionalnog doma unutar fiksnih granica i uvođenje novog Mandata za zaštitu Svetih mesta, što bi svečano*

garantovala Liga naroda, uklanja svaku zabrinutost da bi Sveta mesta mogla ikada da dođu pod kontrolu Jevreja.

4. *Kao nadoknada za izgubljenu teritoriju koju Arapi smatraju svojom, arapska država bi od jevrejske države dobijala subvencije. Imajući u vidu zaostalost Transjordanije, ona bi takođe iz britanske kase dobila 2 miliona funti; ako bude moguće da se dogovori razmena teritorija i stanovništva, bio bi obezbeđen dalji garant za pretvaranje neplodne zemlje unutar arapske države u plodnu zemlju, od čega bi i država i oni koji na toj zemlji rade imali koristi.*

Prednosti koje bi Jevreji stekli predloženom podelom mogu da se sumiraju na sledeći način:

1. *Podela obezbeđuje uspostavljanje jevrejske nacionalne države i sprečava mogućnost da ona u budućnosti potpadne pod arapsku vlast.*

2. *Podela u punom smislu omogućava Jevrejima da svoj nacionalni dom nazivaju svojim: pošto će se on pretvoriti u jevrejsku državu. Njeni stanovnici će moći da prime onoliko Jevreja koliko sami budu smatrali da mogu da apsorbuju. Postići će najvažniji cilj cionizma – uspostavljanje jevrejske nacije u Palestini koja će svojim sunarodnicima moći da ponudi status jednak onom koji druge nacije nude svojim. Konačno će prestati da žive „život manjine“.*

Komisija je na kraju aludirala na to kako bi podela pomogla spasavanju Jevreja Evrope od nacizma:

Podela i Arapima i Jevrejima nudi izgled – a ne vidimo da bi takve izgleda ponudila ijedna druga opcija – da steknu neprocenjive podstreke koje mir pruža. To svakako vredi podnošenja nekakve žrtve sa obe strane svađe, koja je započeta tokom Mandata, i koja bi mogla da se završi njegovim okončanjem. Ne radi se o starom ili prirodnom sukobu. Jedan sposobni zastupnik arapske stvari nam je rekao da kroz istoriju među Arapima ne samo da nije bilo anti-jevrejskih osećanja, već da je duh kompromisa duboko ukorenjen u njihovom načinu života. On je dalje izrazio svoje simpatije prema sudbini Jevreja u Evropi. „Nema pristojnog čoveka“, rekao je on, „ko ne bi želeo da učini sve što je u ljudskoj moći da olakša nesreću tim ljudima,“ pod uslovom da to „ne podrazumeva nanošenje slične nesreće drugim ljudima.“ Imajući u vidu šta mogućnost nalaženja pribežista u Palestini znači mnogim hiljadama Jevreja koji pate, ne možemo da verujemo da „nesreća“ koju bi podela zemlje izazvala, koliko god da bi ona bila velika, nije veća od onoga što bi arapska velikodušnost mogla da podnese. Kod te stvari, kao i kod mnogo toga što je u vezi sa Palestinom, ne radi se samo o narodu. Jevrejski problem nije najmanji među mnogim problemima koji uznemiravaju međunarodne odnose u ovom kritičnom

vremenu i koji blokiraju put ka miru i prosperitetu. Ako bi Arapi, uz izvesne žrtve sa svoje strane, mogli da doprinesu rešavanju ovog problema, stekli bi zahvalnost ne samo Jevreja već i celokupnog zapadnog sveta.

Jevreji su, uz oklevanje, prihvatili plan Pil komisije, dok su ga Arapi kategorički odbacili, zahtevajući da cela Palestina bude stavljena pod arapsku kontrolu i da se najveći deo jevrejske populacije „transferom“ izmesti izvan zemlje, zato što „ova zemlja sada ne može da asimilira Jevreje“. Pil komisija je implicitno ustanovila da se ne radi toliko o tome da Arapi žele samoopredeljenje, već da ne žele da Jevreji imaju pravo samoopredeljenja ili suvereniteta nad teritorijom koju su sami kultivirali i na kojoj predstavljaju većinu. Najzad, Palestinci su želeli da budu deo Sirije i da njima vlada udaljeni monarh. Oni jednostavno nisu mogli da prihvate stvarnost koju su Jevreji stvorili u Palestini za sebe, demokratsku domovinu u skladu sa mandatom Lige naroda i obavezujuću po međunarodnom zakonu. Čak i kada im odbijanje predloga Pil komisije ne bi kao rezultat donelo stvaranje palestinske države, oni bi to više voleli nego da dozvole postojanje sićušne jevrejske države, teritorijalno razdvojene na dva dela. Kada su Britanci sazvali sastanak dveju strana „Arapi nisu želeli da sede u istoj sobi sa Jevrejima.“ Dalje, na plan Pil komisije oni su odgovorili nasiljem upravljanim ka jevrejskom civilnom stanovništvu, kao i ka britanskoj policiji i civilnim službenicima.

Ovaj ćorsokak, koji je bio rezultat arapskog odbacivanja „svih pokušaja da se bilo koji deo Palestine preda jevrejskom suverenitetu“, u kombinaciji sa arapskim nasiljem, direktno je doveo do toga da su britanske vlasti odlučile da smanje dotok jevrejskih izbeglica u Palestinu, uprkos potvrdi koja stoji i *Izveštaju Pil komisije* da „Jevreji ulaze u Palestinu na osnovu svog prava, a ne na štetu drugih“, i da „jevrejska imigracija nije samo ozvaničena već i zahtevana od strane međunarodnih sporazuma.“ Britanska Bela knjiga iz 1939. ograničila je useljavanje Jevreja na 75.000 tokom sledećih pet godina. Britanija je postala prepreka nezavisnosti i državnosti jevrejske zajednice u Palestini. Britanski imperijalistički ciljevi su favorizovali Arape u odnosu na Jevreje.

Kao što je Mihael Oren rekao, „Iako su Britanci sve vreme ostavljali Jevrejski nacionalni dom bez svoje podrške, taj je dom već bio činjenica: začeta, propupela država.“ Ali to je država kojoj Britanija nije dozvoljavala, na zahtev Arapa, da otvori svoje granice onim izbeglicama kojima je to bilo najpotrebnije. To je stanje koincidiralo sa početkom Holokausta u kome je ubijeno šest miliona Jevreja. Da su Arapi prihvatili rešenje Pil komisije sa dve države, umesto što su se okrenuli nasilju, stotine hiljada, možda i ceo milion, ili

više, Jevreja Evrope mogao je da budu spasen, jer je nacistički program sve do 1941. predviđao da Jevreji budu isterani iz Evrope, ne obavezno ubijeni. „Konačno rešenje“ je za naciste postalo jedina mogućnost tek kada je postalo jasno da Jevreji nemaju kuda da odu iz Evrope, osim u gasne komore i druga mesta uništenja.

Preveo Brane Popović

Alen Deršović rođen 1. septembra 1938. je američki advokat, pravnik i pisac. Stručnjak je na polju američkog ustavnog i krivičnog prava, kao i građanskih sloboda. Deo karijere proveo je na Pravnom fakultetu Univerziteta Harvard, gde je 1967, sa svojih 28 godina, postao najmlađi redovni profesor u istoriji.

Ovih dana je objavljena nova knjiga Milana Fogela *Pravednici bez medalje* u izdanju JO Zemun

Branko Kukić

Rovinjski razgovor o zlu

Danas ću ovde govoriti o priči Mirka Kovača koja se zove „Dan i noć“. Da bih kratko o tome nešto rekao, moram prethodno da kažem nešto o nekim aspektima zla u čoveku, a samim tim i u svetu, budući da je zlo tema i ove Kovačeve priče. Odnosno, tema ove priče literarnije rečeno je – da upotrebim reči Hauarda Filipsa Lavkrafta – „neopisivi užas“.

Zlo u svetu

Prvo pitanje koje treba postaviti jeste: da li u vremenu u kome živimo uopšte treba govoriti o zlu, sada, kada je ono u svetu preovladalo kao princip i pravilo života, sada, kada gotovo svi odnosi i poslovi – svesno ili nesvesno, voljno ili nevoljno – nose u sebi taj „neopisivi užas“? Hoću da kažem da je oblik i količina slobode koje je savremeni čovek za sebe prisvojio – a ne osvojio – toliki da se postavlja pitanje smisla i opasnosti od te „prisvojene“ slobode.

Više se ne postavlja pitanje da li se zlo može sprečiti. Ne postavlja se ni pitanje da li je tvorac zla Bog ili Zli demijurg. Osnovno pitanje je kako će svet funkcionisati kada zavlada „radikalno zlo“, kada ono zaokruži svet oreolom svoje zle kobi proglašivši zlo svetim, po ideji Velikog Inkvizitora koju je pretekao Dostojevski? Ovde ću sada – kao mogući odgovor – navesti reči Emila Siorana, koje precizno opisuju današnje čovekovo stanje u svetu, stanje koje se pretvara u infernum: „Izuzmemo li poneki netipični slučaj, čovek nije sklon dobru: koji bi ga bog na to podsticao? Da bi mogao da učini i najmanje zlom neokaljano delo, on sebe mora da pobeđi, da nad sobom učini nasilje. Svaki put kad u tome uspe, on svog tvorca izaziva, ponižava. A kad mu se desi da bude dobar ne više s naporom ili iz računa, već prirodno, on to duguje nekoj višnjoj nebudnosti: istupa tada iz sveopšteg poretka, nije ni bio predviđen nikakvim božanskim planom. Ne vidimo ni koje mesto zauzima među bićima, ni da li je uopšte biće. Nije li utvara?“

Pitanje slobode

Istraživači ove teme, svi ti futurolozi beznađa, imaju različito mišljenje o ovakvom lošem položaju dobra. Ali osnovna nit ovih spekulacija jeste problem *slobode*. Da li sloboda daje pojedincu ili rulji za pravo da se ponaša prema svojim prohtevima, ne obazirući se na moralne mere i granice? Ili je sloboda norma odgovornosti i traženja smisla u dobru? Ili je čovekova

granica ponašanja uzrokovana spoljašnjim okolnostima koje određuju njegovo opredeljenje za dobro ili zlo? Ako je to uslovljenost, onda čovek ne može sam da raspolaze svojim odlukama. Da li onda ima opravdanja za činjenje zla? Dalje, ako je činjenje zla povezano sa čovekovom željom, onda je ono povezano sa njegovom slobodom. Želja je nastojanje da dođemo do onoga što nam nedostaje, a nešto nam nedostaje zato što živimo u nedovršenom, nesavršenom i protivrečnom svetu, u svetu sukoba unutrašnjih i spoljašnjih. Znači li to da je u takvom svetu nemoguće ne činiti zlo ako je u čovekovoj prirodi da traga za ispunjenjem želje uz pomoć slobode? Ako se sputava ta želja, tada se širi patnja onoga koji žudi. Patnja, ta uskraćena želja, navodi na činjenje zla kako bi se sputala ili otklonila. Dakle, da li mi uopšte znamo uzroke i poreklo zla? Odnosno, da li je ono posledica spoljnjih događanja koji na nas utiču i koji nas uslovljavaju, ili je ono posledica naše želje i patnje?

Ako bismo za gore navedeno rekli da je reč o problemu „moralnog“ i „psihološkog“ zla, treba naglasiti da postoji i problem „metafizičkog“ zla. Primera radi, jedinstveno učenje Jakoba Bemea zasniva se na tvrdnji da je Tvorac sveta, odnosno Bog, potpuno slobodan u svom delanju, pa je kao posledica te njegove slobode ravnopravna mogućnost postojanja i dobra i zla, i da su oni izraz njegove zamisli i volje. Pesnik Viljem Blejk se nadovezuje na ovo verujući da su dobro i zlo večito suprotstavljeni, neprestano razdirući stvarnost.

Pogrešno smatran za hrišćansku jeres, gnosticizam najdirektnije i najradikalnije zastupa poreklo zla kao posledicu greha, pre svega u nebeskoj hijerarhiji, kada je jedan oholi, obesni, mračni i tašti anđeo kaznom Tvorčevom pao u ovaj svet sa svojim podeljenim bićem: istovremeno dobrim i neuništivim, ali i zlom kao nemotivisanim nasleđem. Ovom idejom su prožeta velika dela Dantea, Milтона i Njegoša, a u XX veku dela K. G. Junga, Hesea, Siorana i Sabata. Gnostici su pripadali onoj samosvesnom bratstvu ljudi kojima je danas jasna i logična katastrofa savremenog sveta sa svojim pošastima, tragedijama, zločinima, ratovima, lažima, licemerjem, društvenom i mentalnom haosu, tim zlom koje se širi po principu entropije, raspada vrednosti, praćeno dijaboličnim znacima jednog vremena i prostora, koji više liče na užasno mesto nego na obećanu zemlju.

Kakav je Bog

Čovekovo „božanskoj suštini“ dopao se materijalni svet, čiji je tvorac drugi bog – Zli demijurg. Satana je ljudima darivao sukob – strašnu borbu između duha i materije, nazvanu sukob između dobra i zla. A ta borba je za čoveka nevidljiva, uzrok te borbe je nepoznat, jer

on potiče iz haotičnog stanja nerazjašnjene, nepročišćene egzistencijalne situacije. To je ona gnostička predstava o borbi Boga i Zlog demijurga, koja se odvija u samom čoveku, izigranom, prevarenom i sludenom. To je drama izbjavljenja čiji se kraj i ishod ne naslućuju. Jedino što se zna, jeste da je zlo zarobljeno, zakovano jedino u ljudskoj prirodi – ono se u njoj udomilo uprkos tome što je njegovo poreklo transpersonalno, transcendentno i onostrano. Možda je ono „entitet i izvan i unutar ljudskog uma“. „To je sila koja deluje na mnogim nivoima. Ona može da deluje kao svestan slobodni izbor volje, iako mnogo češće deluje u nesvesnom, i utiče na naše ponašanje na način koji mi ne uviđamo... Ona čak može da bude kosmička sila koja transcendirira čovečanstvo u celini“, tvrdi jedan od onih demonologa, Džordž Rasel. Da li je zlo samostalan i večan princip (o čemu govore orfizam i dualizam) ili je Satana sin Boga i pali anđeo (kako se veruje u manihejstvu – kod bogumila, pavličana, patarena i kataraja)? Ili ovo pitanje možemo da postavimo ovako: Šta ako je Bog dvoličan, a uz to prek, protivrečan, nervozan, zaboravan, nestabilna ličnost, šizofren ili paranoičan? Ali i da je ponekad strpljiv, zaljubljen, ljubopitljiv, brižan, da nam prilazi razumno, da je nežan, staložen, da svuda oko sebe širi veru i nadu, radost i blagost, poučava nas sa strpljivošću, ponaša se očinski? A onda u jednom trenutku razjaren plane i pukne, prolomi se, pomahnita, luduje, besan rušeći sve pred sobom? Pa onda odjedared zapadne u melanholiiju, začuti, pati, tužan je do te mere da mu se smuča i sopstveno postojanje koje mu se učini kao crna žuč prisustva, sve mu je besmisleno, uvukla se pustinja u njega, pala mu njegova nebesa na glavu? Na ova pitanja, očigledno je, nema odgovora. Nema ko da na to odgovori u ovoj vasseljskoj ćutljivosti. Uprkos tome, evo šta kaže Sioran: „Mi smo tvorevina izašla iz ruku nekog nesrećnog, zlog i prokletog božanstva.“ Ako je takav Bog, kakva su onda njegova stvorenja?!

II

I sada dolazimo do primera iz književnosti, tako umetnički izvanrednog da spada – ako mi dozvolite da procenim – u ona dela koja bih uvrstio među nabolja koja su napisana na temu zla. Užasna, kobna i zla ličnost priče „Dan i noć“ Mirka Kovača je hrišćanski sveštenik fra Veselko Kuljić, zatečen u oluji građanskog rata, koji ovde – da li ironijom ili metaforičnom igrom pisca – deluje kao jeza spojena sa verom: neko kome je u korenu imena *veselje*, a koji čini najmračnije zločine. Dakle, nije kome je rečeno nego kome je suđeno. Ovo je priča o „radikalnom zlu“. Priča o čoveku koji je danju maltene propovednik ljudskih vrednosti, saživota i dijaloga, a noću zločinac, o čoveku koji je – ako to tako smem da kažem – imao meru u činjenju dobra i činjenju zla. Ali ta njegova „mera“ je onaj „neopisivi užas“. Sve što sam napred rekao, sve te

religiozno-filozofske spekulacije, nadilazi Kovačeva priča. U ovoj priči zlo je obuzelo ovog čoveka, koji je na kraju, kada je po kratkom postupku bio osuđen, na pitanje ima li kakav prigovor, rekao: „Nemam.“ A čitalac koji pročita ovu priču može sâm biti obuzet njenom mračnošću, atmosferom i sugestivnošću, da može pomisliti da je i sâm – zli duh, jer u ovoj priči ima nečeg opsesivnog i sumahnitog, nečeg lepljivog i mračnog koje obuzima čoveka kao tajanstvena imaginacija i nesvesna težnja za razaranjem, nečeg kao oblik poistovećenja, što je inače poznata reakcija nekih ljudi.

U ovoj priči vrata zla su širom otvorena. Ona su kao neka kapija inicijacije kroz koja fra Veselko mora da prođe da bi se potvrdio kao biće, kako bi ispunio neki infernalni zavet i zadobio đavolju celovitost. Da li je on dvostruka ličnost? Da li je on u sukobu sa samim sobom ili je u harmoniji sa samim sobom? Da li je ta protivrečnost koja ga je zaposela oblik onog „jedinstva suprotnosti“ koji pokreće svet i čoveka? Ako je to tako, onda će svet u kome živimo postati „užasno mesto“ pogubnog sukoba, mesto u kome nema nade za spasenje za živog stvora, a za čoveka nema ni časa radosti i veselja. Svet je onda odraz one Lavkraftove misli o „neopisivom užasu“ koji održava, pali ga i gasi Zli demijurg. I ako je Žan Delimo, koga Kovač pominje u ovoj priči, mislio da „čas velikog straha od Đavola još nije došao“ – Đavo je odavno ovde, sedi pred našim vratima, odomaćio se, sačekuje nas i ispraća, savladao je Boga, i mi mu, i svesno i nesvesno, kličemo u slavu.

Neki demonolozi nepokolebljivo tvrde da Đavo postoji i to „usred društva u kome sve više dominira materijalizam i relativizam. U ovom društvu koje je nepokolebljivo rešeno da porekne stvarnost radikalnog zla, zlo je očiglednije kao nikad ranije“. Postojanje „radikalnog zla“ u svetu je očigledno. Samo se postavlja pitanje ko njime upravlja? Da li je to Đavo ili neka druga sila skrivena u svetu ili u samom čoveku? U svakom slučaju, to je neko ko „poseduje svest, volju i inteligenciju“. Ako je tako – ta sila time poseduje svet, uspostavljaajući u njemu haos, patnju i bedu duha.

Kada ljudskog demona obuzme želja za zlom, on se tada uznemiri, počinje da ciči i tutnji, obuzmu ga talasi panike i besa, doživi u svojoj duši sunovrat, i iz bića mu se javi opsesivna potreba da čini zlo. Sada ću da citiram Kovača: „Najednom ga je obuzeo nemir, i nije imao načina da mu se odupre. Zaludu je prstima prebirao brojanice i započinjao otajstva, nije mogao da se sabere i da se usredotoči na život Hristov i Marijin; ruke su počele da mu se tresu...Usne su mu se sušile i oblizao ih je jezikom kao komadom leda... Osetio je nagon i potrebu za ženom... Nešto nejasno ga je vuklo u noć. Njegovo omiljeno doba dana vrebalo ga je i opčinjavalo. Skočio je i pripasao kamu, ogrnuo habit i našao se pred kućom.“ – „Lak na nogama i oslobođen;

čio, veseo i poletan, gotovo u trku, kao da je vođen đavoljim očima.“ – „Noć je lažna, u njoj ništa nije stvarno, a svi su postupci vezani uz đavola’, mislio je pre nego što ga je savladao san.“ – „Ono što se dešavalo noću jednostavno je bilo odvojeno i udaljeno od njegovog dnevnog shvatanja, nešto zamagljeno i nepostojeće, kao iz sna“, dodaje još pisac opisujući tog noćnika, tu podeljenu, raspolućenu i raspalu ličnost, pa dodaje i ovo: „Noć ga je uvek mamila i zavodila. Ponekad je u mraku, od nečije kuće do župnog stana, leteo puteljkom, raširenih ruku, u crnoj odori, promicao je kao sablast, zadihan stizao pred kapelu, i tu bi posrnuo kao pali anđeo, ležao na zemlji oslušujući dubinu noći i uživajući u njoj. A kad bi se javila kakva noćna ptica, buljina ili ćuk, kad bi negde promakao slepi miš ili pas zarežao, kad bi se čula cika, životinjsko kevtanje, lisičije ili koje drugo, sav bi ustreptao, obuzimala bi ga milina, kao da se povezivao sa nekim svetom čvršćim od ovoga, a u njemu se rasklapala tama vekova kroz koju je jezdio negde daleko, do iskonskog i najdubljeg. Ako ga je dan pritiskao i teretio, noć ga je smirivala i duševno podržavala. Dan je za njega bio nešto ograničeno i mučno, a noć prostrano i očaravajuće.“

Iz ovoga se vidi da je zlo u fra Veselku istinito i realno, i izjednačeno sa dobrom. Zbog toga ono za njega nije moralno pitanje, nego životno, temeljno, iskonsko, utvrđeno i nepromenljivo. Zlo je drugi tas njegove ravnoteže, njegove tačne mere, njegovog duševnog mira i tišine. Zbog toga pisac kaže da fra Veselku „Bog služi kao zaloga sopstvenog zla“, a sam fra Veselko priznaje – u promenama i smenjivanjima svojih protivrečnosti, u svojoj mahovitosti: „Upoznah tolike druge stvari, a sebe ne upoznah.“

Dakle, fra Veselko čini „radikalno zlo“ – on toga nije svestan, jer njegovo činjenje pokreću Zli dusi. To što njega podiže noć, to je zato jer je noć tradicionalna metafora za mračne sile – noć je Satanino, ona je đavolje vreme, vreme Princa tame.

Jung je tvrdio da je zlo neprikosnovenno prisutno u svetu i u čoveku, i da su čovek i njegova psiha održivi u svojim suprotnostima, koje dostižu ravnotežu, slično onom učenju Nikole Kuzanskog o „jedinstvu suprotnosti“. I da je totalna slika ovoga stanja sâm Bog, što će reći da je Bog i dobar i zao. Zbog toga je Jung dopunio hrišćansko Trojstvo, jer je mislio da ono nije potpuno zbog tog elementa zla, čime je razradio ideju Kvaterniteta dodajući Trojstvu princip Zla. – Kao i Stavrogin u *Zlim dusima* Dostojevskog pred ocem Tihonom, i fra Veselko se ispoveda pred Gospom, svestan svoga zla i greha. Iako on čini i dobra dela ljudima – i ljudima druge veroispovesti – njegova suština je mračna, užasna i haotična. Jer kap zla truje svu dobrotu sveta. Zbog toga Đavo ne može – ili ne ume – da prihvati i da pristane na savršenstvo tog

sveta. – Ivan Karamazov u *Braći Karamazovima* nijednog trenutka se ne dvoumi da je Đavola stvorio čovek „po svojoj slici i prilici“. Žudeći navodno za večnom harmonijom, čovek pati. Ivan kaže svome bratu Aljoši, oličenju blagorodnosti, bogoljubavi i čovekoljubavi: „Dok još imam vremena, želim da se ogradim, i zato se potpuno odričem te apsolutne harmonije... Zamisli da ti sâm podižeš zgradu sudbine čovečanstva, sa ciljem da, na kraju, usrećiš ljude, da im, najzad, pružiš mir i spokojstvo, ali da je za to neophodno i neminovno da prethodno namučiš do smrti samo jedno majušno stvorenje... Da li bi pristao da budeš arhitekta pod tim uslovima?“ I zatim mu čita svoju alegoriju o Velikom Inkvizitoru, predstavniku i oličenju svih ljudskih osobina. Veliki Inkvizitor kaže Hristu, koji je sišao drugi put među ljude, da nema više prava da dolazi, jer svojim dolaskom samo smeta, pa mu o Đavolu govori kao o „strašnom i mudrom duhu, duhu samouništenja i nebića“, govoreći mu: „Mi nismo s tobom, već s njim, to je naša tajna! Mi već odavno nismo s tobom... Odlazi i ne dolazi više... Uopšte ne dolazi... Nikada, nikada!“ A onda Ivan na drugom mestu u ovom sveopštem košmaru ponavlja Satanine reči koji mu kaže: „Satana sam i ništa ljudsko nije mi tuđe.“ Ovo je onaj Zli duh koji je obuzeo i poslao fra Veselka, koji je čovek i Đavo istovremeno i zauvek.

Pročitano na *Petim Danima Mirka Kovača* u Rovinju 28. septembra 2018.

Branko Kukić, pisac, vlasnik i urednik časopisa Gradac i edicije "Alef"

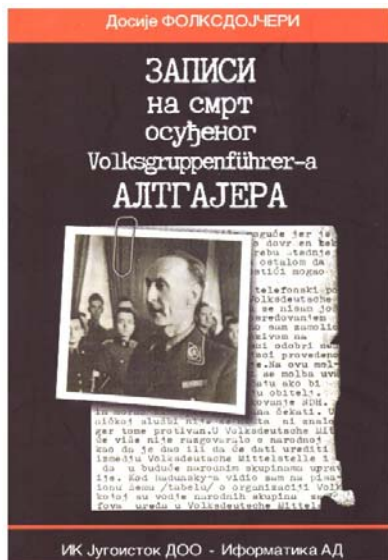

Mirko Kovač

Petar Đurić

Uz zapise Volksgruppenführera Branimira Altgajera

Branimir Altgajer, vojvodanski folksdojčer, vođa nemačke manjine u NDH 1941-1945 — uhapšen u Austriji i 1946. godine izručen novim jugoslovenskim vlastima koje su ga osudile na smrt — odlagao je pogubljenje pisanjem istorije nemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji i podrobnog izveštaja o saradnji sa ustaško-domobranskim vlastima sa čijim se masovnim zločinima, prema njegovim rečima, nisu slagali ni on sam, niti neki nacistički funkcioneri u Nemačkom Rajhu. Sada je teško shvatiti zašto ovi tekstovi nisu ranije u celini objavljeni. Čuvani su u arhivskim bunkerima nedostupni javnosti. Možda su odmah posle rata razlozi bili jasni, danas se teže vide. Raznovrsne intervencije, dopunjavanja, naknadna razjašnjavanja i razvrstavanja upućuju na pomisao da je nadležna služba državne bezbednosti bila vođena u ovom slučaju nekim specijalnim motivima. Možda su u svom izvornom obliku zapisnici široko optuživali političku i intelektualnu javnost u Hrvatskoj zbog podržavanja ili prećutnog prihvatanja zločinačke politike NDH sa Pavelićem i njegovim doglavicima na čelu?¹

Mnogi iz ustaškog vrha bili su osuđeni posle rata. Nekima su izrečene teške kazne, mada ne svima. Ali, jedno je osuda pobjednika, s odbirom i stilizacijom, a drugo en masse svedočenje dojučerašnjeg saradnika. Führer der Deutschen Volksgruppe je verno slikao atmosferu u NDH i funkcionisanje kvazi-državne

tvorevine sazdane na zločinačkom šovinizmu i rasizmu. Spominje logor Jasenovac ustrojen prema uputstvima iz Trećeg rajha i izjavljuje da u ustaškom »vodstvu i promidžbi« i u širim vojnim i administrativnim krugovima nije bilo čak ni pojedinaca koji bi se protivili istrebljenju Srba, Jevreja i Roma.

U svojim iskazima Altgajer spominje više od pet stotina imena iz ustaške državne strukture i folksdojčerskog vrha. Nekima odaje hvalu, neke kudi. Pojedine je nenamerno svojim pokudama abolicionirao, što, verovatno, nekom nije odgovaralo. Možda je razlog bio krajnje jednostavan: neko je iz sebičnosti, možda i naučne, gurnuo u dubinu rafova ceo predmet i po potrebi vadio delove koji su mu za pisanje bili potrebni.

Uostalom, mi nismo sigurni da su do nas dospele sve Altgajerove izjave. Možda su neke — koje su se odnosile, na primer, na dogovaranje nekih partizanskih političkih i vojnih funkcionera sa vođama NDH i otkrivale mogućnu dvoličnu ulogu onih prvih — bile sklonjene u pričuv i dobile drukčije mesto u nomenklaturi, ili predate nekom institutu, ili za istoriju na poseban način zainteresovanim državnim autoritetima.²

Altgajer navodi primere kada su pojedini folksdojčeri (kaže da je to činio često i on sam) intervenisali u korist uglednih Srba, odvedenih u logor radi likvidacije samo zato što su pripadali sokolskom ili nekom drugom jugoslovenskom pokretu (istovremeno, neupitan, izjavljuje da on sam nikada nije intervenisao u korist Jevreja). Intervencije su, kaže Altgajer, izazivale negodovanje ustaških vlasti, pa je takva praksa formalno prekinuta donošenjem zakona o zabrani pojedinačnog intervenisanja u korist »redarstveno uhićenih osoba«, za šta se i on lično zalagao, jer nije želeo da se krnji autoritet vlasti.

Pedantnim ređanjem činjenica Altgajer gradi jasnu sliku ustaške vojne i administrativne strukture koja je pokušavala čak i folksdojčerima da zakine privilegije koje su oni očekivali kao pripadnici nacije koja preuređuje svet na dobrobit čistih arijevske rase (rasna čistota bila je nezaobilazna tema u ustaškoj štampi) i »čistih« nacija među kojima vodeću ulogu ima germanska grana. U hitlerovskom »novom poretku« snishodljivo je dopuštano da iza Skandinavaca, neke elemente čistih novih nacija imaju Hrvati, Crnogorci i Ukrajinci.³

Ali, Pavelić nije dopuštao da se u javnosti ustaška državna tvorevina prikazuje kao inferiorna u odnosu na Sile osovine. Deluje groteskno to što je NDH, želeći da se prikaže kao velika sila, objavila rat Americi i njenim saveznicima, i što je poslala kopnene jedinice na Istočni front i flotu na Crno more u borbu protiv Sovjetskog Saveza. Iako je vojni doprinos hrvatskih i drugih kvislinških snaga bio bez velikog značaja za tok svetskog sukoba, Hitler je želeo da se na strani Trećeg rajha angažuju svi raspoloživi ekonomski i

ljudski resursi: ustašama je dao određene ruke u pogledu čišćenja svoje teritorije od pripadnika nepoželjnih naroda, jer što više zločina počine, što im više bude dopušteno, to će čvršće vezati svoju sudbinu za nacističku Nemačku.

Volksgruppenführer svedoči o žestokoj mržnji prema Srbima i Jevrejima širom NDH, i uočava da je zaslepljenost u sprovođenju etničkog čišćenja dovela ne retko ustaše i domobrane, pa čak i obično seosko i gradsko stanovništvo koje ih je podržavalo, do sukoba i čarki, više nego verbalnih, sa nemačkom nacionalnom manjinom. Ostavio je svedočanstva o pokušajima da se zločini smeste u pravne okvire: neprestano su u navodnom interesu hrvatskog naroda donošeni zakoni, propisi, sporazumi, proklamacije, odluke i zaključci o zabranama, rekviriranju, logorisanju i proterivanjima — jeziv je bio pravni kompendijum ustaške države!

Posle rata u atmosferi narastajućeg antagonizma između zapadnih i istočnih evropskih država, niz zemalja na Zapadu je prihvatio hrvatske (i srpske) zločince i dao im utočište kao osvedočenim anti-komunistima — među njima su bili i takvi kao što su Pavelić i Artuković. Docije su i u jugoslovenskoj javnosti pojedini publicisti i političari počeli da postavljaju pitanja o opravdanosti odmazde nad pripadnicima ustaških vojnih formacija i političko-upravnih tela.⁴

Pojavili su se i zahtevi da se rehabilituju neki političari, naučnici i umetnici uprkos njihovoj jasnoj ustaškoj provinijenciji. I to je bila jedna od pukotina na površini naizgled homogene jugoslovenske zajednice koja se, znamo kako i po koju cenu, raspala.

Ali, vratimo se Altgajeru: Volksgruppenführer nije bio kukavica i raskajani zabludeli grešnik koji se dodvorava svojim islednicima i sudijama, što se može zaključiti iz njegovog relativno otvorenog opisivanja uloge koju je imao u toku rata i delovanju nemačke nacionalne manjine u celini. Istina, najčešće je o sebi govorio kao o pedantnom činovniku, po čemu podseća na neke poznate nacističke funkcionere, kao što je Ajhman, koji su se pravdali da su bili samo izvršioc naređenja pretpostavljenih, a akcije folksdojčera tumači kao prirodno reagovanje u borbi za opstanak, te na jednom mestu, pri kraju svojih izjava, kaže:

“Ja lično, iako sam možda već prilikom mog rođenja, s obzirom na moje krsno ime, bio određen za asimilanta, i nakon 1918. neko vreme pokušavao da se potpuno uklopim u nove prilike i da zaboravim svoje poreklo — ipak sticajem ondašnjih prilika našao sam put ka narodu od kojeg sam potekao. Rad za ovaj narod i beskrajna ljubav prema njemu bilo mi je u mom životu najveće zadovoljstvo. Svest da sam prema mome narodu predano i savesno izvršio svoju dužnost omogućava mi da i najteže snosim.”

Od zapisnika sa saslušanja i Altgajerovih zapisa koje je diktirao ne mnogo spretnom daktilografu ili ih, možda, sam u ćeliji kucao na pisaćoj mašini, sačinjeno

je — ne zna se kojih godina, ali biće početkom pedesetih — nekoliko nepotpunih tematskih i vremenskih celina. Možda je i sam Altgajer islednicima pomagao u tom radu, ali ponavljanje grešaka u tekstu i pravljenje novih koje su se potom ponavljale, upućuje na pretpostavku da Altgajer ipak nije do kraja učestvovao u pripremanju i da su se sastavljači menjali. Samo na nekoliko mesta vide se ispravke unesene Altgajerovom rukom. Tekst je preko indigo-papira umnožen u nekoliko primeraka. Original je uzeo, u ono vreme privilegovani istoričar, Vladimir Dedijer (nije poznato koliko se, i da li se u svom radu uopšte koristio činjenicama iz Altgajerovih zapisa). Ne zna se ni ko je došao u posed ostalih kopija kojih je bilo, pretpostavljam najmanje tri-četiri.

Sedme decenije prošlog veka Dedijer je originale predao Istorijskom odeljenju Ministarstva narodne odbrane. Kopije su, bar u prvo vreme, čuvane u hrvatskom republičkom SUP-u (ranije republičkoj Udbi) i nisu bile dostupne javnosti.

Početkom osamdesetih godina pribavio sam od Arhiva Ministarstva odbrane SFRJ jednu nepotpunu fotokopiju Altgajerovih saslušanja i drugih dokumenata o delovanju domaćih folksdojlera radi pripremanja dokumentarnih filmova za televizijski program. U toku višemesečne saradnje sa arhivistima ove institucije imao sam uvid u znatno kompletniji materijal. Prema registrima korisnika, iz tih materijala pravilo je ispise nekoliko značajnih istoričara. U našem televizijskom tekstu tada smo dali šire izvode iz Altgajerovih zapisa.⁵

Ovde su Altgajerove izjave, složene koliko-toliko tematski i hronološki, u celini objavljene. Izostavili smo samo neke male delove koji su ponovljeni verovatno zbog tehničke omaške. Tekst je dopunjen za ovu priliku fotografijama i objašnjenjima čiji je cilj jasnije sagledavanje zbivanja, lokacija i uloge pojedinih aktera u tom mračnom razdoblju evropske istorije.⁶ Priređivač se nije upuštao u ispravljanje Altgajerovih istorijskih i ideoloških zabluda, nije ispravljao ni očigledno pogrešno prikazivanje događaja, niti tumačenje uzroka i posledica; bilo bi besmisleno očekivati punu objektivnost od takve osobe, ali i ovako — sapienti sat! Naravno, prema našim kriterijumima procenjujemo da su to zablude i pogreške!

Ovi Altgajerovi iskazi su, izgleda, prvi i jedini celoviti, istovremeno — neujednačeni i nepotpuni, ali autentični prikaz života i sudbine Podunavskih Švaba u Jugoslaviji, sve do njihovog nestanka sa istorijske scene. Posle rata u Austriji i Nemačkoj (Zapadnoj) pojavilo se nekoliko takvih istorija, koje su napisali nekadašnji vojvođanski Nemci.⁷ Te radove ovde nećemo ocenjivati, jer ništa novo ne donose. Oni i dalje izvlače činjenice iz sopstvenog sećanja — vreme je za njih stalo 1945. godine; to što su napisali ne razlikuju se mnogo po duhu i smislu od njihovih ratnih govora i članaka, kao oni što su iz pera dr Sepa Janka, nekadašnjeg vođe banatskih folksdojčera.

Kako je vreme prolazilo, sve više se takvih istorija pojavljivalo, sa mnoštvom izvrnutih činjenica; na internetu se mogu naći stotine fajlova sa takvim temama, u kojima se, radi navodne objektivnosti, veličaju kao uzorni ratnici i najozloglašeniiji folksdojčeri. Čak i SS-divizion »Princ Eugen« ima svog apologetu, Ota Kuma, koji je napisao knjigu *Napred, Princ Eugen*.⁸

Da li je Altgajer sve važne činjenice spomenuo — to i nije u ovoj prilici odviše važno; bitno je da se na osnovu njegovih monotonih i sitničavih odgovora ipak mogu donositi zaključci i opštijeg tipa. On, na primer, ne propušta priliku da kritikuje koloniste kojima je posle Prvog svetskog rata dodeljivana zemlja u Vojvodini. Smatra da to s jedne strane i nije bilo loše, jer je potiskivalo Mađare, ali nanosilo je štetu i Nemcima: oduzimala im se mogućnost da šire posede i razvijaju zadrugarstvo. Uz sve to, kolonisti su snižavali kulturni nivo vojvodanskog sela i slabili mu ekonomsku snagu, donosili neslogu i širili sasvim tuđe moralne norme.

Šta je stajalo iza takvih njegovih stavova? Mnogi folksdojčeri iz dana sloma Nemačke nadali su se da Saveznici neće razoriti do temelja Treći rajh. Očekivali su sukob ratnih interesa i ideološki razdor između Istoka i Zapada; možda će se tada folksdojčeri vratiti na svoje posede, ali to će biti teško ako ih je neko već zaposeo.⁹

U toku islednog postupka Altgajer je, verovatno, imao neke male privilegije, možda je mogao i da čita dnevnu štampu (bila mu je dostupna u britanskom logoru), pa je video da u Vojvodinu dolaze »vlakovi bez voznog reda« i kolonisti iz opustošenih krajeva naseljavaju puste folksdojčerske kuće. Smatra da su najveću samostalnost pred Drugi svetski rat (i u toku rata) uživali Nemci u Rumuniji. U Jugoslaviji položaj im se poboljšavao i sve se moglo dobro završiti, priča Altgajer — putevi saradnje između Rajha i Kraljevine bili su otvoreni, ali... itd. Krivi su neprijatelji Nemačke i Jugoslavije (on ih ne imenuje). Najteže je Podunavskim Švabama bilo u Mađarskoj; očigledno, ne voli Mađare zato što su se u Vojvodini (naročito u Bačkoj) nemački i mađarski interesi sukobljavali. Ide dotle da nipodaštava nemačkog župnika iz Apatina, Adama Berenca, osvedočenog protivnika nacista, jer je »mađaron«, a mogao ga je uzeti kao dokaz da nisu svi Nemci bili oduševljeni hitlerovci.

Uočava dvoličnost ustaškog vrha: hteli bi da očiste NDH od Srba i Nemaca, ali znaju da bez Nemaca — folksdojčera i rajhsdojčera — neće opstati. Puni su hvale za nemačku manjinu — nazivaju je stubom i braniteljem NDH — ali kad god mogu uskraćuju joj prava na samostalno delovanje. Dve birokratske tendencije su u stalnom pritajenom sukobu: Altgajer gradi čvrstu strukturu nemačke manjine kao da je u pitanju posebna država, pogotovo što zna da joj predstoje mnoga iskušenja, kao što je preseljavanje u Rajh ili u druge oblasti nekadašnje Jugoslavije, a

Pavelić sa svojim doglavicima želi da svi sposobni folksdojčeri obuku uniformu i do pobedonosnog okončanja rata budu mu pridruženi u borbi protiv »pobunjenika«, ali pritom da ne puštaju odviše duboke korene u NDH. Folksdojčeri ne treba da uspostavljaju svoje lokalne organe vlasti, svoju samoupravu, razne forme sopstvenog privređivanja i slične oblike samostalnog života, što bi sve otežalo iseljavanje kad za to dođe vreme, a iseljavanje nemačke manjine je značajno jer se njime postiže veća etnička homogenizacija NDH u čemu se već daleko odmaklo istrebljivanjem Srba, Jevreja i Roma.¹⁰

Altgajerovo pamćenje zadivljuje. Dogodi se da nečije ime nije zapamtio i poneki broj, ali to obično nisu važne činjenice. Spominjao je i kofer sa dugogodišnjim beleškama o nemačkoj nacionalnoj skupini. Možda je negde propao, a možda mu je deo njegovih papira bio donesen u čeliju. Žalio se da mu nisu u zatvoru bili dostupni nemački rečnici, pa je s dosta teškoća smišljao rečenice na nemačkom, u glavi ih prevodio i nenamerno pravio greške. Nekoliko puta je istakao svoja etnografska interesovanja, na prvom mestu za nemačku manjinu, ali zapažao je i zanimljive činjenice o međusobnom odnosu raznih nacionalnosti. Stranice u Altgajerovim iskazima imaju redne brojeve koji nekoliko puta započinju od broja jedan. Može se pretpostaviti da su islednici hteli da uspostave logički sled u izlaganju teme premeštanjem većih i manjih celina napred ili natrag, ali ostaje sumnja da su neki delovi izbačeni. Često se gubi i standardna forma isledničkog zapisnika: ne navodi se datum saslušanja, nema ni pitanja koja postavlja islednik. Dakle, osnovano je posumnjati da je bilo naknadnog intervenisanja, ali ne može se utvrditi šta je izbačeno. Ono što ovde donosimo, pretpostavljamo, ipak će ispuniti svrhu: saznaće se neke možda nedovoljno poznate činjenice o delovanju folksdojčera u Kraljevini Jugoslaviji i posebno u NDH. A istorija NDH, ma kako to čudno zvučalo, nezaobilazna je u istoriji Srba: u njoj je ubijeno nekoliko stotina hiljada Srba i proterano njih nekoliko stotina hiljada; neodređeni broj upotrebljavamo da se ne bismo zaglibili u močvaru sporenja o broju stradalih.

Dakako, tom srpskom holokaustu doprineli su i folksdojčeri, mada jedan od njih, njihov vođa, Altgajer, čitaćemo o tome na sledećim stranicama, pokušava da skine odgovornost sa Nemaca i okrivi ustaše. Ovde ćemo izneti neke činjenice povezane sa dnevnikom koji je tokom celog rata vodio Hitlerov opunomoćenik u NDH, general Glez fon Horstenau; to nisu bili tekstovi pisani sa naknadnom pameću, jer Horstenau ne skriva svoje nacističko opredeljenje, ta on se još kao žitelj nezavisne Austrije oduševljavao nemačkom politikom i kao ministar u Šušnigovoj vladi zdušno radio na pripajanju Austrije Nemačkom Rajhu!

U Nirnbergu, u zatvoru, čekao je da mu se sudi. Dnevnik je bio u rukama Amerikanaca. Ko zna u

kakvom je bio psihičkom stanju i šta mu se motalo po glavi, tek — izvršio je samoubistvo. Njegovi zapisi decenijama su čuvani u austrijskom istorijskom arhivu. Objavljeni su pre nekoliko godina (2007) i na srpskom jeziku. U autentičnost njegovog dnevnika ne može se sumnjati, ali — da li je dat ceo tekst?

Na suđenju generalu Leru čitan je dokument s početka 1943. godine u kome general Horstenau traži od Lera, koji je bio na čelu komande svih nemačkih snaga na jugoistoku Evrope, da obezbedi potreban broj talaca (i to komunisti!) radi streljanja, a kojima tog trenutka ustaške vlasti ne raspolazu, kao odmazdu za napad na Blinjski Kut, Okučane, Putince, Kutinu, Dragalić, Banovu Jarugu... za svako mesto više od stotinu talaca, ukupno blizu šest stotina.¹¹ General Ler kaže da mu nije poznat taj Glezov zahtev (Glez mu je bio intiman prijatelj još iz austrougarske vojske.) Tako su se između ostalih, prečutkivanje, prijateljstvo, laž... Glez u svom dnevniku ništa o tome ne piše!

Može li se poverovati u objektivnost iskaza koje daje osuđenik pod budnim okom islednika i tamničara? Neka se čitalac stavi u ulogu islednika: zar ne bi vodi hrvatskih folksdojčera, koji se nalazio u samom centru ustaštva, postavio pitanja i o drugim stvarima, na primer, o pregovorima koje su predstavnici NOV vodili u Zagrebu sa ustaškim i nemačkim funkcionerima? Ko je održavao kontakte, šta je bio predmet razgovora (da li samo razmena zarobljenika), ko se slobodno kretao po Zagrebu i bio ugošćen? Pitali su ga, reći će neko, pitali, pa su i pitanja i odgovore izdvojili.

Izdavač je zaključio da Altgajerovi zapisi u obliku koji je do nas dospelo ne daju celovitu sliku uloge koju su imali folksdojčeri u razaranju Jugoslavije i sliku zločina koje su počinili kao pripadnici okupatorskih snaga, a u NDH i zločina počinjenih u sprezi sa ustašama i domobranima. Zato će iza Altgajerovih zapisa slediti tekst (posebna knjiga) koji nemačku nacionalnu manjinu u Kraljevini Jugoslaviji stavlja u široki evropski kontekst i donosi neke činjenice koje je Altgajer ispustio u svojim izjavama.

Prirodno je ljudsko osećanje samilost, koja se može osetiti kada se pomisli na čoveka koji između hladnih zidina, znajući šta ga čeka, odlaže trenutak smrti opširnim i pedantnim opisivanjem političkih i ekonomskih prilika u kojima su živeli folksdojčeri, uživljen u ulogu objektivnog istoričara.

Dočekao je tako i svoj hiljadu i prvi dan — ispričao je i poslednju svoju priču. Bio je to hiljadu i prvi dan čoveka koji je prečutkivao u svojim izjavama da je donosio zločinačke propise, kao što su oni o odmazdi u slučaju ranjavanja ili pogibije ma kog pripadnika folksdojčerske skupine, o prinudnom upućivanju na rad u Nemačku građana koji bi se o ove ili one zakone ogrešili, o kratkom postupku sa taocima i zarobljenim »pobunjenicima«, čoveka koji je — smatrajući da je to pravično i moralno — u interesu »smirivanja čestih napetih situacija« među grabljivcima koji bi stihijski

pljačkali imovinu bez gospodara, ugovorio jasne principe podele srpske i jevrejske imovine; strane koje je trebalo izmiriti bili su folksdojčeri i ustaškomobranske organizacije. Nije bilo u pitanju prisvajanje sitnog inventara dojučerašnjih komšija, već o krupnoj imovini: fabrikama, zadužbinama, crkvama, imanjima... Zbog svog takvog »korisnog« rada imao je u NDH, uz sva visoka nemačka nacistička zvanja, i čin ustaškog pukovnika, i odlikovanje koje ga je rangiralo u čin viteza.

Posle tog svog metaforičkog hiljadu i prvog dana, kad su islednici zaključili da im više ništa važno i zanimljivo ne može reći, došao mu je kraj, verovatno znatno lakši nego što su bili poslednji trenuci onih hiljada ljudi koje su on i njegovi sunarodnici i vojni saveznici oterali u smrt.

Zapisnik o vremenu i mestu izvršenja smrtne kazne nad Altgajerom nije nam bio dostupan sredinom osamdesetih godina prošlog veka; verovatno se i dalje čuva u posebnom arhivskom fondu hrvatske Udbe, u kome su se dokumenti mogli pregledati samo uz posebno odobrenje.

U nemačkim publikacijama o folksdojčerima navodi se, što je verovatno tačno, da je streljan 1947. godine. Prema nekim arhivskim dokumenatima sudio mu je Okružni sud u Zagrebu i izrekao mu 21. januara 1950. kaznu smrti streljanjem; prema drugim, osudio ga je vojni sud. U tim dokumentima se dalje navodi da je kaznu izvršio streljački vod tek 15. maja 1950. godine, po nekima, 1952. Teško je poverovati da je od poslednjeg datuma napisanog u Altgajerovim dopunskim izjavama do izvršenja kazne proteklo tri-četiri godine.

Kako su u to vreme izvršavane smrtne kazne? Svedoci iz tog vremena kažu — brzo, bez velikog ceremonijala. Zatvorenik (ako bi bio značajna osoba, zbog javnosti se pristupalo posebnom postupku) kad bi mu izrekli osudu, obično bi pisao molbu za pomilovanje (neki put po odluci suda nije imao pravo na molbu). U neko doba pojavio bi se nepoznati lik: to nije bio onaj njegov islednik sa čijim se uobičajenim kakvim-takvim osmehom mesecima sretao. Taj nepoznati službenik suda ili, možda, upravnik zatvora saopštio bi mu da je molba odbijena, pa bi ga stražari odmah povelili do slepog zida na kraju nekog od hodnika i pucali mu u leđa ili u grudi. Prvih godina posle rata neke egzekucije su javno izvršavane (po ugledu na gotovo sve ostale evropske države), da bi docnije taj čin bio obavljan daleko od očiju javnosti. Sahranjivani su na udaljenoj deponiji ili na tzv. konjskom (psećem) groblju bez krsta ili neke druge oznake. U Pančevu, na primer, streljane zločince bi ukopali na đubrištu pored pruge, uz samo protestantsko groblje. Tamo su se sve do početka šeste decenije prošlog veka mogle videti oko dve stotine grobnih ulegnuća preko kojih je docnije izlivena betonska ploča velikog auto-servisa.

Naročite poteškoće zadavalo je vešanje, jer u novoj državi još nije bilo profesionalnih dželata; ostao je

zapis o poteškoćama kada je trebalo izvršiti takvu kaznu nad osuđenim Rösenerom i Hacinom u Ljubljani. Zato je, kažu, radije izricana kazna streljanjem. Neki put bi samo zbog javnosti sud odredio kaznu vešanjem. Ako u ovom trenutku neko bude zgrožen surovošću pobjednika, spreman sam da mu pošaljem opis divljačkog ubijanja mojih nekoliko stotina nedužnih rođaka i pripadnika prijateljskih porodica u NDH.

Ko su bili folksdojčeri i kako su dobili taj naziv koji je postao sinonim za pripadnike nacionalne manjine koja učestvuje u razaranju zemlje u kojoj živi? Nemački državni i politički (nacistički) organi uveli su naziv folksdojčeri u službeni upotrebu 1936. godine da bi načinili razliku između »pravih« Nemaca, nastanjenih u Rajhu, i Nemaca koji kao manjina žive u evropskim zemljama izloženi »štetnim« uticajima okruženja. Nemci koji su živeli u rasejanju primali su taj naziv sa rezervom, jer su u njemu prepoznavali notu potcenjivanja.

Za Nemce izvan matične zemlje, naseljene uglavnom duž leve obale Dunava, u Jugoslaviji se često upotrebljavao naziv Podunavske Švabe.

Kako je u toku rata izgledalo područje na kome su folksdojčeri aktivno podržavali ratne ciljeve Trećeg rajha? Karta koja prikazuje razmeštaj Nemaca izvan njihove zemlje porekla, nije se uoči Drugog svetskog rata bitno razlikovala od karte iz prvih godina po završetku prethodnog rata. Posle nove preraspodele Evrope, u Jugoslaviji se našlo, prema popisu iz 1931. godine, 499.969 stanovnika čiji je maternji jezik bio nemački. Od tog broja treba oduzeti nešto više od deset hiljada Jevreja koji su govorili samo nemački i oko 17.600 stanovnika koji su imali austrijsko ili nemačko državljanstvo. Dakle, deset godina pre Hitlerove najezde, u Jugoslaviji, koja je imala blizu 14 miliona stanovnika, bilo je (uračunavši prirodni priraštaj), oko pola miliona Nemaca.

Milioni folksdojčera nastanjivali su delove i nekih evropskih zemalja podalje od dunavske regije: u Sovjetskom Savezu, Poljskoj, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Rumuniji, Francuskoj, Italiji... O njima nećemo govoriti u ovoj prilici, iako ni njih nije mimoišlo posleratno ispaštanje i nacionalna katarza; oni čine drugu temu ili istu ovu, veoma proširenu. Nemačka manjina koja se posle raspada Austrougarske našla u istorijski potpuno novom položaju, umela je da se prilagodi novoj realnosti. Njeni predstavnici uvek su bili uz režim, glasali su za vladinu politiku i vešto delovali na povezivanju raznih nemačkih političkih i strukovnih organizacija. Ostvarili su prava u ekonomskom i kulturnom pogledu kakva nisu imali ni u nekadašnjoj Monarhiji.

Sa propašću Jugoslavije i njenim komadanjem morali su u svakom njenom otrgnutom delu da se bore ako ne za veća, onda bar za nekadašnja prava. Ovako

je izgledao razmeštaj nemačke manjine u Kraljevini Jugoslaviji uoči Drugog svetskog rata:

Banat 111.932

Bačka 172.039

Baranja 15.584

Istočni Srem 43.290

Slovenija 28.998

Hrvatska (bez Baranje) 70.922

Srbija (sa BiH, CG i Mak.) 29.558

Postojali su mnogi kontradiktorni planovi vezani za budućnost folksdojčera, koji bi trebalo da budu ostvareni po završetku pobjedonosnog rata. O nekima govori Altgajer u svojim izjavama. Prema najambicioznijim očekivanjima, Nemci koji žive u širokim područjima duž Dunava trebalo bi da formiraju zajedničku državu Podunavskih Švaba. Ali, smatra se da je realnije očekivanje da se stvore autonomne oblasti u postojećim državama — Mađarskoj, Srbiji i Rumuniji. Dok rat traje, slika jednog dela Evrope je ovakva: Slovačka, Hrvatska, Mađarska i Rumunija su »samostalne« države, Češka je protektorat, Srbija je pod okupacijom. Teško da tu ima mesta za novu državu ili autonomiju! U Berlinu postoji i ideja da oni Nemci čije »nemstvo« nije dovoljno jako, kao i pripadnici siromašnijih slojeva, treba da odu na »prevaspitavanje« u Rajh, da bi sa novom ideološkom orijentacijom krenuli u naseljavanje prostranstava u istočnim zemljama u kojima više neće biti autohtonog stanovništva. Ili da odu u Rajh da bi popunili mesta stotine hiljada izginulih Reichsdeutschera?... Iako je do konačnog rešenja daleko, folksdojčeri učvršćuju svoje institucije i povećavaju doprinos ratnim ciljevima Trećeg rajha, da bi bili u preimućtvu kod rešavanja svog statusa.

Najveći deo Altgajerovih zapisa zauzimaju birokratska natezanja oko vojničkih, ekonomskih i kulturnih prava folksdojčera u NDH. U toj atmosferi pritajene netrpeljivosti, koja je bila očigledna i pored svečanih izjava o prijateljstvu, razumevanju i zajedničkoj budućnosti, folksdojčeri su se trudili da sve probleme rešavaju preko svoje centrale u Berlinu, u skladu sa dobijenim instrukcijama. Razumljivo je što su željno očekivali da se rat što pre završi, da bi svako bio postavljen na mesto koje mu se odredi.

Nisu u boljem položaju bili ni folksdojčeri u vojvodanskim krajevima koje je okupirala Mađarska. Tamo su se sukobljavali sa mađarskom vojskom i okupacionom birokratijom. Hitler je često opominjao funkcionere zadužene za okupirane delove Vojvodine da vode računa o interesima i suzeti kvislinških savezničkih vlada, ali u nacističkim vrhovima davao je do znanja da je konačnu raspodelu plena ostavio za posleratni period.

Za Banat je Hitler našao »solomonsko« rešenje: neće biti ni pod srpskom, ni rumunskom, nego pod nemačkom upravom. Zemun sa okolinom, koji je

tražila NDH, pripao je formalno Paveliću, ali glavnu reč i tu će do kraja rata voditi Nemci.

Kako su prolazili Srbi u atmosferi takvog sukoba interesa među okupatorima? Da li su zbog toga bolje ili lošije prošli? Do sada nisam naišao na podatak, a bio bi zanimljiv i značajan, koliko su Srba u Vojvodini i Slavoniji pobile ustaše, a koliko ponaosob mađarski i nemački okupatori i folksdojčeri; moralo bi se to reći istorijskoj istini za volju.

Pitanje vraćanja imovine potomcima folksdojčera oduzete posle Drugog svetskog rata, oživljeno danas, posle gotovo 70 godina, ne može dobiti odgovor bez oživljavanja istorijskog konteksta, a on sadrži i pitanje odgovornosti najvećeg broja folksdojčera za zlodela koja su oni kao »domaći« Nemci, pridruženi Hitlerovoj vojnoj sili, pričinili Srbima, Jevrejima, Romima i političkim neistomišljenicima radi ostvarivanja nemačkih ratnih ciljeva.

Uz otvorenu podršku nacistima, ide i okretanje glave pripadnika nemačke narodnosti od zločina počinjenih pred njihovim očima u ime ostvarenja nemačke vladavine nad celim svetom. Svetli primeri pojedinih Nemaca koji su osuđivali ideologiju i postupke nacista, posebno otežavaju odgovornost onih drugih, Hitleru odanih folksdojčera i uopšte nacista: bilo je moguće bar u malom, u najneposrednijem okruženju, pomoći stradalicima — bar toliko je nalagao, ako ne i više, univerzalni ljudski moral.

Spomenuti Glez fon Horstenau, Austrijanac, opunomoćenik Trećeg rajha u NDH, čiji dnevnik je nedavno objavljen i na srpskom jeziku,¹² užasavao se ustaških zločina; u nekoliko mahova je i spasao neke ljude, ali ostajao je u Zagrebu kao predstavnik nacističke Nemačke, bio je zavrtanj u njenoj neč- večnoj mašineriji, svejedno — mali ili veliki, i kad je posle kraha bio zatočen u američkom logoru, sam sebi je priznao da ga je sustiglo ono od čega je celog rata strepeo — da će mu biti suđeno, da će biti proglašen za ratnog zločinca — nadao se da to neće biti na srpskom ili ruskom sudu, i pod pritiskom savesti, pritiskom koji je itekako vidljiv u njegovom dnevniku — sam je sebi presudio.

U arhivima širom Vojvodine, i u Hrvatskoj, nalaze se tomovi dokumenata koji sadrže podatke o delovanju folksdojčera pre Drugog svetskog rata i u toku nemačke okupacije, i o postupku prema folksdojčerima posle rata. Otvaranjem tih arhiva i iznošenjem u javnost objektivnih činjenica, možda bi se mogle ispraviti nepravde koje su bile počinjene prema nekim pripadnicima nemačke narodnosti, osvedočili smo se da je takvih slučajeva bilo. U stvari, dosijea nisu bila u pravom smislu nedostupna: iz propratnih arhivskih listića vidi se da su ih pregledali i prepisivali mnogi istoričari, političari i feljtonisti, ali njih nije interesovala objektivna slika — oni su u tim požutelim

papirima tražili potvrdu za svoje unapred formulirano interpretiranje istorije.

To isto važi i za arhivsku građu o funkcionisanju ustaške kvazidržave. Količina takvih dokumenata može se meriti tonama. Zavisno od političkog profila nekadašnjih najodgovornijih republičkih rukovodilaca, pristup takvoj dokumentaciji bio je ili ograničeno liberalan ili potpuno restriktivan. Korišćenje je na prvom mestu zavisilo od namere istraživača. U vreme kada je priređivač ovog teksta stupao u kontakt sa zagrebačkim arhivama, moglo se doći samo do najoskudnije, uglavnom svima poznate dokumentacije.

Altgajer se zadržavao na mnogim za istoriju beznačajnim detaljima. Pisao je kao da je imao na umu da će zapise čitati njegovi saplemenici, i savremenici i potomci, ali pre svih njegovi šefovi. Za neke osobe kaže da su bili moralno ispravni ljudi, druge prikazuje kao pohlepne i nečasne, te govori o proneverama i nezasluznim dnevnicama i lažnim putnim troškovima. Ne smatra nevažnim ni uštede i racionalizacije koje je ostvario u administrativnom sistemu svoje uprave. Samo što ne piše o utrošku kancelarijskog materijala!

Govori o trvenjima među folksdojčerima i borbi za vlast u Kulturbundu. On ne mora da se pretvara da je bio činovnik, on jeste bio pravi, pedantni činovnik! Sve to, možda, nešto znači potomcima ljudi koje on ocenjuje i nekom preostalom folksdojčeru iz tog vremena (ali, teško da ih još ima živih).

Prošle su mnoge godine i, evo, tek posle šest-sedam decenija ti zamorni zapisi u celini će ugledati svetlo dana. Samo ponegde njegov tekst postaje dinamičan i, pomišljamo, šteta što islednici nisu insistirali da više truda uloži u dočaravanje duha tog vremena.

Čitalac bez velikog truda zapaža u njegovim zapisima praznine i zaobilaženje mračnih događaja u kojima su učestvovali folksdojčeri. Dovoljno je samo da prelista folksdojčersku predratnu i ratnu štampu, knjige i zapisane govore, pa da ga zapljusnu parole i veličanje vođa Trećeg rajha, nacionalna prepotentnost i izlivi podsmeha i neprijateljstva prema »nižim« narodima. A ako pročita sećanja preživelih Srba i vidi dokumente o zlodelima koja je počinila folksdojčerska dobrovoljačka divizija »Princ Eugen« u Bosni i Hrvatskoj, neće samo negodovati zbog neobjektivnosti zapisa jednog od folksdojčerskih vođa, već, nažalost, pojavice mu se nimalo hrišćanska pomisao da je »naše« Nemce stigla pravedna kazna. Uostalom, nad njihovim zločinima zgražali su se, to već rekosmo, i neki nemački generali i zapisali takve svoje osude još u toku rata.

Po našem mišljenju, Altgajerovi zapisi su solidna globalna konstrukcija za pisanje istorije Podunavskih Svaba na našem prostoru. Ako je mnoge događaje prečutao ili one spomenute krivo tumačio, ne treba mu zameriti. Jedan, po svemu sudeći, psihički dobro uravnoteženi činovnik,¹³ pisao je u čvrstom uverenju (što je i rekao) da su svi njegovi postupci bili u korist njegove nacije.

Altgajer je, izgleda, zamišljao da će njegovo svedočenje biti prilog nekoj budućoj istoriji — verovatno će i biti, mada mu se tekst najčešće svodi na hladno beleženje zadataka pojedinih institucija, organizovanje proslava, razgovore o povećanju proizvodnje, na uspone i padove u karijeri pojedinih njegovih sunarodnika, šta je ko preduzimao po unutrašnjem porivu u korist nacije, a šta po naređenju koje je dolazilo iz daleka, iz Berlina, gde je sedeo vuk-pauk nad svetskom kartom i istiskivao iz nogu crne otrovne niti koje su dospedale, shodno subordinaciji, kroz mozak generala do mozga poslednjeg Nemca- redova.

Pred našim duhovnim okom obrušava se na buduće pisce objektivne istorije folksdojčera u Jugoslaviji lavina problema: kao prvo — ne sme biti brisanja slika iz prošlosti, drugo — zločini se ne mogu »prebijati«, treće — mora se znati da je postojalo vreme kada se i na sam spomen samlosti i kulture »otkopčavala futrola revolvera«, četvrto — pitanje moralne odgovornosti mora se u mnogim slučajevima svesti na pitanje individualnih krivica, peto — zlo nije proizvod posebnih situacija i stanja svesti, ono je deo banalne svakodnevice, ono je deo životne rutine, šesto — uz sve relativizirajuće okolnosti, moramo biti uvereni da na odgovornosti svakog od milijardi i milijardi ljudi počiva budućnost sveta... Ko zna šta sve još očekuje te hipotetične istoričare!

Na nekim mestima u snopu zapisnika pod nazivom »Zločinac Branimir Altgajer« vidi se da nedostaje po nekoliko stranica, možda i celi zapisnici. Uočljive su i povremene praznine, tamo gde bi se očekivala detaljna objašnjenja. U početku je Altgajer svaku stranicu zapisnika potpisivao, ali se docnije od toga odustalo. Samo na nekoliko mesta se pojavljuje potpis islednika koji je, izgleda, bio i zapisničar. Zapisnici i Altgajerovo izlaganje istorije folksdojčera i njihovog delovanja u NDH, ovde su štampani latinicom (kojom je bio napisan originali) uz razne nedoslednosti (nemački, njemački) i, kako je rečeno, manje stilske i gramatičke intervencije. Tekstovi štampani ćirilicom su iz pera današnjeg priređivača, koji se nije upuštao u ocenu verodostojnosti podataka. Ispravke (bolje reći, popravke) su date samo kada je bilo očigledno da su u pitanju lapsusi. Ponegde su objašnjeni specifični kroatizami. Dati su u fusnotama i osnovni podaci o nekoj ličnosti ili događaju.

Priređivač se nije upuštao u negiranje ili polemiku sa Altgajerovim prikrivenim ili otvorenim pronacističkim i proustaškim stavovima. Podaci o ličnostima dati su u skladu sa nekadašnjom zvaničnom jugoslovenskom historiografijom — kvalifikacija da je neko ratni zločinac data je prema odlukama i spiskovima Državne komisije za ratne zločine, kojoj je na čelu bio profesor univerziteta dr Dušan Nedeljković, i datumi eventualnog izvršenja smrtno kazne takođe su zasnovani na objavljenim podacima (danas su neke od tih ličnosti

rehabilitovane ili im je barem krivica prekvalifikovana) — druge, pak, primedbe su tehničke prirode ili upućuju čitaoca na izvore koji će dati drukčije ili tačnije podatke od onih koje je izneo Altgajer.

Priređivač — to ponavljamo valjda po treći put — nije imao pretenziju da bude presuditelj, čak ni istoričar bilo koje vrste. Takav zadatak prepušta istoričarima, kako se to kaže — »od vokacije« i pritom ima na umu takve kao što su Josip Mirnić, koji je napisao *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, pri čemu se delimično služio ovim neobjavljenim Altgajerovim zapisima.¹⁴ Prema saznanjima priređivača, na osnovu Altgajerovih saslušanja napisao je deo svoje monografije i dr Slobodan D. Milošević *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945*. Tu treba pibrojati i radove Antuna Miletića o delovanju folksdojčera na teritoriji NDH i monografiju Petra Kačavende *Nemci i Jugoslaviji 1918-1945*.

Priređivač je u zasebnoj knjizi, na način koji ne ide dalje od publicističkog nivoa — izneo podatke o onoj vrsti delovanja folksdojčera o kojoj Altgajer ne govori: o intenzivnom učešću u ratnim i političkim planovima Nemačkog rajha, o njihovoj obaveštajnoj delatnosti i planovima da ostvare dalekosežni cilj: stvore posebne državne ili autonomne celine na tlu drugih država; takve ideje u raznim modalitetima i sredinama i dalje žive širom sveta i njih aktiviraju, kad se ukaže prilika, i velike i male sile.

Na primeru Jugoslavije i nekih drugih zemalja moglo bi se zaključiti: tamo gde su obaveštajne službe bile primetno aktivne, bio je to znak da se toj zemlji ne piše dobro. Intenziviraju se tada i drugi »crni kabineti« (starinski termin za obaveštajne centrale) i kao kad hijene namirišu krv, počinju da obilaze oko zveri koja će skončati — svaka bi da otkine komad! Pred Drugi svetski rat Beograd je vrveo od špijuna. Najaktivniji su bili nemački i britanski. O njihovoj delatnosti, kako rekospo, biće reči u posebnoj knjizi.

Govoriće se i o rimokatoličkim sveštenicima koji su osuđivali nacistički novi paganizam — smušenu kvazireligioznost zasnovanu na germanskom drevnom paganstvu. Neki sveštenici su osuđivali i progon pripadnika drugih naroda i drugih vera, ali jedva čujnim glasovima. Drugi su, pak, govorili (u nas kardinal Stepinac; svedočanstvo se nalazi u njegovom *Dnevniku*), da se pravoslavci sa rimokatolicima ne mogu saživeti, i da će zauvek biti odvojeni kao što su odvojeni voda i ulje, te da je pravoslavlje gore od protestantizma.

Politički bogohulno zvuči, ali, na žalost, pokazuje se s vremena na vreme kao tačno, da nacionalne manjine, ako su rdavo vođene, mogu biti ne most spajanja među narodima, nego seme razdora. Izgleda da je istorija, kojoj su danas u nekim centrima društvene moći s podsmehom oduzeli njen bitan smisao i cilj, ipak učiteljica života, mala, neugledna, provincijska učiteljica, onakva kakve su bile one naše, koje su nas učile

prvim slovima azbuke, ali bez kojih ne bismo mogli da čitamo debele i učene knjige o smislu istorijskih kretanja.

Istorija danas postaje potrošna roba koja se naručuje u željenom obliku — popravljena, dopunjena, ispravljena, uz upotrebu lažnih činjenica ili poluistina. Krivci postaju žrtve, a žrtve krivci. Nastale su svojevršne revizionističke škole, nove sinteze, velikodušna izmirenja sa tvorcima zločinačke prošlosti i, navodno, objektivna sagledavanja njihovih dobrih pobuda. Ako se, na primer, stotinu puta spomene NDH kao plebiscitarna tvorevina širokih slojeva, makoliko bila zločinačka tokom nastajanja i trajanja, steći će postepeno neku vrstu građanstva u istorijskoj svesti.

Da se vratimo Altgajеровом tekstu: eliminisana je, uglavnom, primena tzv. korienskog pravopisa koji je policijskom odlukom stavljen na snagu u NDH. Altgajer je, očigledno, tokom četiri godine službovanja u ustaškoj državi usvojio neke od čudovišnih kovanica i gramatičkih pravila, koja nemaju oslonac u gramatici i leksičkoj tradiciji hrvatskog naroda.

Zadržana je Altgajerova pedantna činovnička podela teksta na odeljke, alineje i paragrafe, obeležene abecedom i arapskim i rimskim brojevima. Podnaslove, koji Altgajerovo izlaganje dele na manje tematske celine, uneo je priređivač, ali ne sve: i sam Altgajer, mada, verovatno, nije pomišljao da će mu tekst biti štampan, podelio je svoje izjave na nekoliko prilično glomaznih delova, ali i na nekoliko veoma kratkih.

Ostaje nepoznato kada je Altgajer saslušan, ko je bio islednik (islednici) kada su mu tražene dopunske izjave, kojim redom je pisao izveštaj o životu nemačke manjine, u koliko primeraka ga je kucao, da li je tekst diktirao daktilografu i da li je zbog obimnog rada dobio od zatvorske uprave neke beneficije. Lako se uočava da su upotrebljavane dve ili tri pisace mašine različitog tipa, što upućuje na pomisao da je premešten iz prostorija UDB-e Hrvatske (gde je prvobitno saslušan) na neko drugo mesto. Uočljiv je pristojan odnos islednika prema zatvoreniku i upotreba termina »osumnjičenik«, pa pretpostavljamo da je imao predratno pravosudno iskustvo. Potpis mu nije čitljiv — prezime Pavlović, a ime mu se može na različite načine pročitati.

Nesistematično saslušavanje Branimira Altgajera završeno je 26. novembra 1947. godine. Altgajer je bio spreman da odgovori na sva pitanja, ali stiče se utisak da islednik, koji se povremeno identifikovao i kao zapisničar, nije bio dovoljno kvalifikovan za povereni zadatak, tako da prilika koja se ukazala — da se detaljno ispita vođa organizovane nemačke nacionalne manjine — nije u dovoljnoj meri iskorišćena.

Posle prvih saslušavanja nastupio je period mirovanja u kome je, verovatno, neko čitao zapisnike i zaključio da treba nastaviti sa ispitivanjem, jer je Altgajer pravi rudnik informacija ne samo o delovanju folksdojčera u NDH, nego i o njihovoj istoriji u celom jugoslo-

venskom Podunavlju od vremena doseljavanja do kraja Drugog svetskog rata. U arhivu se uz standardne zapisnike (ima ih trinaest) nalazi velik broj dužih i kraćih zapisnika, sa datumom i bez datuma, sa novim temama ili kao dopuna tema o kojima se već govorilo. Ne obzirući se na datume, sastavili smo od njih tematske celine koje nisu uvek dosledno vezane za jednu temu. Priređivač je, kako smo već rekli, intervenisao samo tamo gde je rečenica bila nejasna ili nelogična. Mogućno je da će se pojaviti ponegde zabuna zbog dvostrukog pisanja imena: u fonetskom i izvornom obliku. Postojala je i mogućnost da se ceo tekst »prevede« na savremeni srpski jezik i da se stil »izgladi«, ali nije izvesno šta bi se time dobilo.

Iz Altgajerovih iskaza, koje treba primiti samo kao izvor podataka, proizlaze sledeće činjenice:

- Gotovo svi folksdojeri su se (bez većih iznimaka) stavili u službu Trećeg rajha i njegovih ratnih ciljeva;

- Mnogi su obukli SS-uniformu i stupili u dobrovoljačke jedinice i postali tlačitelji i dželatli svojih suseda;

- U NDH su kao lojalni građani podržali zločinačku ustašku tvorevinu, mada se mali broj Nemaca nije slagao sa patološkim masakrom srpskog naroda (oni su, bar tako proizlazi iz Altgajerovih iskaza) pre bili za racionalna streljanja prema utvrđenim pravilima;¹⁵

- Ogromna većina je želela da se preseli u Rajh sa područja koji su smatrali tuđim, pogotovo kad je postalo očito da će Nemačka izgubiti rat;

- Svi su strepeli od odmazde pobedničke strane, pa čak i onaj mali broj folksdojčera koji su se u toku rata indolentno ponašali, mada je to moglo za njih da bude i opasno (odmazda je bila u to vreme logična, svakom shvatljiva kategorija);

- Ko je mogao, bežao je u Nemačku po logici — što je veće jato, šanse pojedinca se povećavaju, ostajali su samo oni najstariji folksdojčeri, umorni, stari Nemci, poslovično dobrodušni Miheli sa lulom i kapom ukrašenom kićankom (Zipfelmütze) i zbrčkane starice (Velikonemci su za njih govorili da su naivni i prigluپی) i odreda loše prošli.

Iz šuma i planina, sa Istoka i Zapada, valjao se ka Podunavlju orkan pravde i osvete. Oni koji su zaista bili krivi, pobjegli su u Nemačku ili su ostavili kosti širom ekumene. Očajni i naivni su spustili zavese na prozorima i čekali. Ove zaključke nije smislio priređivač — njih je direktno ili samo drugim rečima saopštio sam Altgajer. To je vrednost njegovih zapisa, vrednih za žive, umrlima je svejedno.

Nekadašnji (u Prvom svetskom ratu) austrijski generalštabni oficir, u Drugom opunomoćeni Hitlerov general u NDH (Hitlera su fascinirali generali iz vremena kada je on bio samo običan kaplar), Glez fon Horstenu, zapisao je, boraveći u američkom logoru, dok je čekao da bude izručen Nirnberskom sudu, u svom *Dnevniku*, objavljenom i u nas 2007. godine, reči pune strepnje za sudbinu folksdojčera:

“U logorima za ratne zarobljenike upadljivo je mnogo folksdojčera iz Bačke. Oni su služili u SS-jedinicama i na taj način izgubili pravo da se vrate u svoje rodno selo. Oni su kao pripadnici SS-jedinica postali nemački državljani, a članovi njihovih porodica to nisu. Nacistički režim im je obećavao bolja i bogatija imanja na proširenom nemačkom životnom prostoru. Neki su prihvatili i, iskorenjeni, živeli bedno, doživljavajući redovno tužnu sudbinu. Neki su odbili da se presele u Poljsku gde je postelja domaćina bila još topla, a supa se još nije ohladila... Hitler je čak sanjao da naseli Nemce iz Amerike u Ukrajini: za dve stotine godina, nadao se, u Ukrajini će živeti 15 miliona Nemaca. Ali, čak i oni folksdojčeri koji su dobili imanja u Poljskoj, moraće da plate danak kriminalnom eksperimentu nekoliko ludaka i fantasta, mnogi od njih su izgubili zdravlje i život.”

Fon Horstenau, pre nego što je počinio samoubistvo, sa zebnjom je razmišljao o budućnosti nemačke manjine u Čehoslovačkoj, Poljskoj i drugim istočno-evropskim zemljama, jer je znao da je očekuje gorka sudbina:

“Uloga jednog dela folksdojčera koji su pre izbijanja rata bili peta kolona, te njihovo ponašanje tokom rata, kako im je Hitler naredio, uticali su na to da ih posle rata ne očekuje ništa dobro. Prisiliće ih da se ili odreknu svog imanja, a to je još i manje zlo, ili će morati da beže. Stotine hiljada glasova ovih folksdojčera, koji danas dele gorku sudbinu izbeglica, sada proklinju Hitlera u njegovom grobu.”¹⁶

General Horstenau takođe razmišlja zašto su i kada nemačke okupacione snage počele da gube ugled. To se dogodilo, smatra Horstenau, kada je početkom 1943. pristigla iz Banata na teritoriju NDH dobrovoljačka (folksdojčerska) SS-divizija »Princ Eugen«. Njeni pripadnici, prepoznatljivi po crnoj uniformi, ponašali su se nadmeno i surovo; njihov metod čišćenja terena od ustanika zasnivao se na paljenju celih sela i odreda ubijanju nedužnog stanovništva.

Težak udarac ugledu Nemaca zadala je i kozačka divizija u sastavu nemačkih trupa, koju je vodio general Fon Panvic. Ne može se preći preko događaja koji su se odigrali u oktobru, godine 1943 — divizija je nekoliko nedelja palila, žarila, otimala, ubijala, mučila i silovala ne obzirući se da li se radi o Srbima, Hrvatima ili pripadnicima nemačke nacionalne manjine. Zato je folksdojčerskim selima njihova centrala naredila da se pri pojavi Kozaka svi meštani sklone u kuće i da se najhitnije uspostavi veza sa jedinicama Vermahta.

Glez fon Horstenau i Altgajer se u mnogo čemu slažu; oni, na primer, misle da su Nemci u suštini čestiti soldati, a da su loši ljudi ustaše, Kozaci i pripadnici handžar-divizije, koji čine lošije od onoga što od njih zahtevaju njihovi loši pretpostavljeni. Glez ima razumevanje za visoki komandni kadar. Altgajerovi prijatelji i neprijatelji su podoficiri i niži oficiri. Glez je plemić, Altgajer je poreklom iz sitne zanatlijske poro-

dice, on nikada nije bio burš, on na univerzitetu nije stekao ožiljke u studentskim dvbojima.

Sada čitaocu, istoričaru ili ma kojoj drugoj osobi zainteresovanoj za ovu temu, preostaje da se baci na pedantni izveštaj činovnika koji povremeno sebi dopušta da sa prilično pronicljivosti objašnjava uzroke i posledice nekih događaja u kojima je učestvovao.

Pre dvadeset i više godina pokušao sam da predočim televizijskim gledaocima koliko-toliko realnu sliku o nestanku nemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji u prvoj deceniji posle Drugog svetskog rata, stavljen u kontekst širi od jugoslovenskog. Ta realnost je bila novina u pristupu toj temi, pa je bilo mišljenja da je trebalo zauzeti »odrešitiji stav« u pogledu krivične odgovornosti jugoslovenskih folksdojčera, te da je mirno i objektivno ređanje činjenica bilo neumesno. Ne mislim ni danas da je drukčije trebalo postupiti. Najveći deo propratnog teksta iz navedene emisije o folksdojčerima, koja je trajala 55 minuta, uvrstio sam u knjigu koja sledi iza ovih Altgajerovih zapisa. Dodao sam i tekstove koje sam izostavio iz emisije zbog njenog ograničenog trajanja. Koncizni televizijski tekst je na nizu mesta proširen detaljnim podacima i ukazivanjem na izvore. Ilustrativni materijal je uglavnom preuzet iz prikazane emisije tzv. tehnikom stop-kvadrata koja, na žalost, ne omogućava dobar tehnički kvalitet.

Fusnote

¹ Ko je bio u to vreme nadležan za odluku da se ne daje u javnost ništa od Altgajerovih iskaza ili da se neki odstrane iz arhiva? Na primer, kada je iz štampe 1946. izašla knjiga Đorđa Miliše *U mučilištu pakla — Jasenovac*, lično je Vladimir Bakarić naredio da se knjiga zabrani i povuče iz prodaje, jer je to zamolio Đuzepe Masuči, sekretar predstavništva Vatikana pri Hrvatskoj nadbiskupiji iz vremena NDH. Takvu diskrecionu moć imali su još Andrija Hebrang i Maks Baće. Na primer, na zahtev Bakarića i Hebranga izbačena su dva poglavlja iz knjige *Magnum crimen* Viktora Novaka.

² Veoma je ilustrativan slučaj banatskog šefa Komande javne bezbednosti Banata, Juraja Špilera (a propo, spasavajući glavu od progona mađarskih okupatora, on se — inače Hrvat po narodnosti — uz pomoć nemačkih prijatelja proglasio folksdojčerom). Zvanično je saopšteno da je po odluci suda obešen decembra 1947, ali upućeni tvrde da je još godinama u zatvoru bio živ: i on je produžavao život potanko opisujući svoju zločinačku delatnost u Banatu. Iz njegovih izjava su istražni organi saznali kako se ko držao pred okupatorskim vlastima, te bi tako ne jedan stradalnik gubio herojski venac — i bilo bi brisano njegovo ime sa neke ulice ili škole i padala bi sramota na njegovu familiju. Tako pribavljeni podaci su dozirano korišćeni za političke potrebe. Neki koji su se na ovaj (nedostatak dokaza) ili onaj (izdajnički) način spasili iz Špilerovih kandži, bili su posle rata hapšeni i isledivani i gubili ugled, položaj i posao.

Ipak, ne mogu se izjednačiti Altgajerova i Špilerova odgovornost, mada je obojici izrečena ista kazna; pošto dvostruka smrtna kazna ne postoji, kazne se međusobno

mogu razlikovati po načinu izvršenja: Špilerov kraj se smatra ponižavajućim, a Altgajerov, reklo bi se, više priliči vojnom licu. Suđenje Juraju Špileru je imalo širok odjek u javnosti, a Altgajerovo je prošlo prilično nezapaženo. Odgovornost vođe folksdojčera u NDH uporediva je po istim merilima samo sa odgovornošću Sepa Janka, vođe folksdojčera u srpskom Banatu, odnosno u celoj okupiranoj Srbiji, i sa odgovornošću vođa nemačke manjine koja je bila naseljena u drugim evropskim zemljama.

³ Još pre Drugog svetskog rata don Kerubin Šegvić, ustaša i ultraklerikalac, istakao se širenjem teorije da su Hrvati gotskog porekla. U svom dnevniku objavljenom 1944. pod nazivom *U prvim mjesecima NDH* don Šegvić piše (na str. 3) da mu je Poglavnik rekao sledeće: "Vaše djelo o gotskom podrijetlu Hrvata dalo mi je jakog poticaja i hrabrosti za dalji rad. Ono nije promičba, ono je dokazana istina. Ono će biti službena nauka Nezavisne Države Hrvatske". I sam Pavelić je napisao jedan pamflet sa istom temom. Za vreme NDH, a i nedavno — krajem prošlog veka, tu i tamo se u Hrvatskoj nastavilo sa popularisanjem »gotске teorije«, na koju se nadovezivala teorija o Beloj i Crvenoj Hrvatskoj (Crnoj Gori) čije stanovništvo je takođe gotskog porekla i bilo po veroispovesti rimokatoličko sve do dolaska Sime Milutinovića-Sarajlije na Cetinje sredinom 19. veka itd. (Videti dve bogato dokumentovane knjige Sime Simića iz 1958. godine: *Prekrštavanje Srba za vreme II svetskog rata i Vatikan protiv Jugoslavije*). Teorija o arijevsom poreklu Hrvata osnovno je opredeljenje časopisa Harahvati (navodno, drevni naziv Hrvata) koji se pojavio sredinom prve decenije ovog, trećeg milenijuma, izlazeći sa starom/novom teorijom iz znanstvene u sferu žestoko obojenoj politikom i šovinizmom.

⁴ Pošto u našoj državnoj arhivistici ne vlada striktno pravilo da dokumenti postaju dostupni javnosti posle protoka određenog broja godina, već dostupnost najčešće zavisi od promene vladajuće ideologije i sastava državne aparature, naša naučna javnost je tek iz britanskih izvora, kad je istekao tamošnji zaštitni rok, saznala, kako je napisala dr Smilja Avramov, da je Ante Pavelić od 1926. godine bio plaćeni britanski agent i da je teroristička ustaška organizacija i posle atentata na kralja Aleksandra ostala na usluzi Britancima, i da tu treba tražiti razloge zbog kojih je Pavelić dobio azil na Zapadu, i to što je NDH nestala posle rata bez posledica za njenu celinu na međunarodnom i unutrašnjem planu.

⁵ Dok. RTB 1990 god. Videoteka, reg. br. 1793.

⁶ Original Altgajerovih zapisnika sa slušanja trebalo bi da se nalazi (ili se nalazio): u Arhivu nekadašnje Udbe Hrvatske; u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu; u Istorijskom arhivu Vojvodine; pretpostavljamo da se tu može naći i neka od indigo-kopija.

⁷ Johann Wüsch: *Jugoslawien und das Dritte Reich*, Stuttgart, 1969; Josef Volkmar Senz: *Geschichte der Donauschwaben*, Munchen, 1987; Janko Sepp: *Weg und der dt. Volksgruppe in Jugoslawien*, Graz, prvo izd. 1982, (u njoj sledi osnovne stavove iz svoje knjige *Reden und Aufsätze*, Beckerek, 1944).

⁸ Otto Kumm: *Vorwärts Prinz Eugen! - Geschichte der 7. SS-Freiwilligen-Division »Prinz Eugen*, Osnabrück, 1978. — Komandanti ove dobrovoljačke SS-divizije, osnovane u Beloj Crkvi, popunjene folksdojčerima, koja je suzbijala »pobunjenički pokret« spaljivanjem srpskih sela i ubijanjem civilnog stanovništva, pretežno u Bosni i Hercegovini, bili su: (1) Artur Martin »Papa« Phleps, SS-obergruppenführer

und General der Waffen-SS (30.V 1942 – 15. V 1943); (2) Karl Ferdinand Reichsritter von Oberkamp, SS-Brigadeführer und General der Waffen-SS (15. V 1943 – 30. I 1944); (3) Otto Kumm, SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS (30. I 1944 – 20. I 1945).

⁹ General Dvajt Ajzenhauer u svojoj knjizi *Od invazije do pobede* (u nas objavljenoj 1951) piše (13. jula 1945) sledeće o nadama nemačke vrhovne komande: "...verovali su da će, ako dovoljno dugo izdrže, doživeti neslogu Saveznika. Zaslepljeni svojim strahom od boljševizma, i svojom mržnjom prema njemu, oni nisu mogli da shvate jake veze zajedničkih interesa koji su vezivali Veliku Britaniju, SAD i Sovjetski Savez... te je Himler, krajem aprila 1945. preduzeo poslednji očajnički pokušaj da izazove rascep između Angloamerikanaca i Rusa."

¹⁰ Proces etničke homogenizacije Hrvatske nastavljen je i posle poraza Trećeg rajha. U NDH je tokom rata oko 700.000 Srba, Jevreja i Roma pobijeno, a oko 110 hiljada Nemaca se iselilo. Posle rata gotovo celokupno italijansko stanovništvo na istočnoj obali Jadranskog mora je iskoristilo pravo optacije. Etnička homogenizacija u Hrvatskoj je složena tema koju treba potkrepiti detaljnim statističkim podacima.

¹¹ Priređivaču je dobro poznato šta se zbililo u tim nekim srpskim selima u trouglu Sunja-Petrinja-Sisak. Tamo su do 1943. pobijeni ili odvedeni u logore svi stanovnici, a naseljena je sirotinja iz pasivnih krajeva Hrvatske. Neki od njih su sami sebe nazivali Čičaranima. Došli su sa brdovite visoravni na severu Istre, sa Čičarije (ital. Ciceria), goneći pred sobom stado ovaca. Muškarci su morali da obuku uniformu i uzmu oružje. Bilo je i naseljenika iz Hercegovine.

¹² Glez fon Horstenau: *Između Hitlera i Pavelića*, na nemačkom priredio Peter Brouček (naziv originala *Ein General im Zwielicht - Die Erinnerungen Endmund Glaises von Horstenau*), prev. Nikola Živković, Nolit, Beograd, 2007.

¹³ Ova opaska o »dobro uravnoteženom činovniku« verovatno nije tačna. Altgajer sam navodi da je bolovao od »čireva u želucu« i prenosi reči jednog svog konkurenta u borbi za liderstvo u skupini, »da se svi smeju njegovom nervoznom ponašanju« i da bi ga trebalo smestiti u duševnu bolnicu! Možda su to simptomi nervozne osobe, razdražljivog ponašanja? Za one koji polažu pažnju na fiziognomiju, moglo bi da bude važno i ono nekoliko Altgajerovih slika koje su do nas dospele: mršavo, usko lice, tanak nos i tanke usne, kosa proređena. Kolerik, melanholik, ne mnogo osećajan čovek?

¹⁴ Odeljak sa zapisnicima saslušanja (po sistemu: pitanja—odgovori) stavljen je na početak knjige, ali datumi na drugim prilozima, koji slede u drugim odeljcima, pokazuju da je povremeno, posle nekog saslušanja, od Altgajera traženo da sam napiše detaljniji odgovor na pitanje koje se vezuje za neku temu, načetu u nekom ranijem zapisniku.

¹⁵ Prof. Sergej Lukač u izjavi koja se čuva u Arhivu SANU, 14589/13 i 14.630, opisujući bekstvo svog oca, dr Fedora Lukača, sa stratišta kod sela Ortiješa na obali Neretve, kaže da se iz gomile Srba sateranih uz reku čuo uzvik: Nemojte nas klati, nego nas streljajte, nismo stoka! — U izjavama Srba koji su prebegli iz NDH u Srbiju, datim uglavnom 1941. godine u Komesarijatu za izbeglice u Beogradu, često se može pročitati da je Srbe u mnogim prilikama štitila nemačka vojska, zgrožena ustaškim krvološtvom; izgleda da je tako bilo sve dok se u NDH nije pojavila SS-divizija »Princ Eugen«.

¹⁶ *Između Hitlera i Pavelića*, Nolit, 2007. Prevod sa nemačkog Nikola Živković; str. 721 et pass.

Petar Đurić, TV novinar, pisac, izdavač i knjižar

Aleksandar Goljc

Nova izolacija Rusije

Izgleda da je na pomolu nova etapa ruske spoljne politike. A saopštenje sa poslednje sednice Saveta bezbednosti Ruske federacije, iz milja zvanog Putinov politbiro, u tom smislu je vrlo indikativno. „Vladimir Putin je obavestio redovne članove Saveta bezbednosti o nekoliko kratkih kontakata koje je ostvario na marginama nedavne svečane proslave stogodišnjice završetka Prvog svetskog rata u Parizu“, piše u tom saopštenju.

Priznaćete, nad ovim bi se zaista valjalo malo zamisliti: stabilni, to jest nezamenjivi lider velike sile koja se (evo) već par decenija „pridiže s kolena“, u društvu svojih potčinjenih ozbiljno analizira nekakve „kratke kontakte“ u trajanju ne dužem od jednog minuta; šta mu je rekao Makron, a šta Angela Merkel dok su mu prilikom protokolarnog rukovanja (vidno) nerado pružali ruku, s koje strane ga je po ramenu potapšao Tramp i kakav je efekat na svetsku javnost imalo njegovo (već dosadno, sasvim neoriginalno) kašnjenje na svečanost na kojoj se okupilo preko 50 visokih zvaničnika iz raznih zemalja sveta. I nije samo ova isprazna analitičnost na najvišem nivou to što treba da nas zabrinjava. Svako iole zainteresovan je već znao da zvanični program praznovanja u Parizu posvećen završetku Prvog svetskog rata nije predviđao nikakve važne susrete ni na „marginama“, ni u „samom središtu“ ovog događaja. Ono što zabrinjava je s kakvom očajničkom ostrašćenošću, s kakvim preteranim očekivanjima mi ispraćamo našeg Vladimira Vladimiroviča na svako putovanje van granica Ruske Federacije.

Sećate li se onog histeričnog uzbuđenja oko hipotetičkog susreta našeg glavnog načelnika s američkim predsednikom Trampom u Parizu, mada je od samog početka bilo jasno da zbog formata susreta koji je sam domaćin unapred zadao, nikakav ozbiljan sastanak u

Parizu neće biti moguć. No uprkos ovoj očiglednoj činjenici, kremaljski analitičari i publicisti su nastavljali da naglas kroje planove u stilu: a tada će se pojaviti Putin i... I ništa. Znamo da nikakvog sastanka nije bilo, ali američki mediji su se ipak svom silinom obrušili na Trampa kritikujući ga za ohrabrujuće poglede kojima je (onako u prolazu) bodrio Putina. Moskva pak sa svoje strane tvrdi da sastanka nije bilo zbog raznih smicalica koje je onaj pakosnik Makron neumorno smišljao.

Ovi poslednji događaji nam kazuju da je savremena ruska spoljna politika iznenada lišena svoje najvažnije alatke – neposrednih razgovora Vladimira Putina s liderima inostranih zemalja. On je sa svoje strane mnogo puta naglašavao da su mu javna saopštenja svetskih lidera krajnje sumnjiva. Kraće, to što oni govore javno za njega je „luk i voda“. Njemu su neuporedivo važniji tajni dogovori, razgovori u četiri oka, domundavanja iza zatvorenih vrata. Dovoljno je setiti se njegove reakcije povodom rušenja ruskog lovca od strane turske protivvazdušne odbrane krajem 2015. „Nije valjda toliko teško bilo uzeti u ruke telefon, ukucati broj i reći: tokom naših pregovora propustili smo da ukažemo i na taj deo naše granice sa Sirijom. Molimo vas da prilikom vaših sledećih vazдушnih operacija imate to u vidu“, žalio se naglas (valjda Erdoganu, a kome drugom) Putin. A to što je ruski ambasador u Ankari neposredno pre incidenta bio pozvan u ministarstvo inostranih poslova Turske, gde mu je zvanično predočena zabrinutost turskih vlasti zbog permanentne povrede vazdušnog prostora Turske, Putinu očigledno nije značilo ništa. Njemu je bitan samo lični kontakt.

Da, istina je da lični kontakti među liderima mogu biti veoma korisni. Ali samo u slučaju kada među njima postoji bar nekakav stepen uzajamnog poverenja. A kada se na zvanično izraženu zabrinutost najviših evropskih zvaničnika odgovora pitanjem „a gde su dokazi“, to znači da se svaki smisao komunikacije na visokom nivou automatski gubi. I uopšte, ima li smisla razgovarati s „toksičnim“ Putinom (koji zapadnog birača asocira na otimanje Krima i tajni rat usred Evrope), izlagati svoju reputaciju riziku i pritom još jednom biti prevaren? Nije mnogo vremena prošlo od kada je ruski predsednik ubeđivao svoje „partnere“ da njemu ni na kraj pameti nije aneksija Krima.

Kada se zbog ukrajinske krize Moskva našla u gluvoj izolaciji, Kremlj je razradio strategiju stvaranja provokativnih situacija povodom kojih će zapadni lideri biti prinuđeni da razgovaraju s Putinom. U jesen 2015, kada je naš glavni načelnik radi sednice Generalne skupštine UN doputovao u Njujork, predsednik Obama nije želeo da razgovara s njim. Putin je onda poslao eskadrilu ruskih lovaca i bombardera u Siriju, i budući da su američki avioni bili već prisutni u vazdušnom prostoru ove zemlje, Obama je bio prinuđen da vodi razgovore s Putinom. Sa stanovišta

kremaljskih stratega, ova tehnika „što gore, to bolje“ je neko vreme prilično dobro funkcionisala. Radi mirnog rešenja sukoba na Donbasu, zapadni lideri su se s Putinom sastajali i u formatu „normandijske četvorke“. Ali kako se spisak Zapadu neprihvatljivih kremaljskih akcija iz dana u dan uvećavao – trovanje u Solzberiju, sajber napadi na zapadne i međunarodne institucije, pokušaji uplitanja u izbore – Zapad je počeo da primenjuje politiku isključivanja Rusije iz međunarodne zajednice. I kako primena ove politike vremenom napreduje, tako i neophodnost vođenja razgovora s Vladimirom Putinom postepeno nestaje.

Ежедневный журнал/Peščanik.net
Prevod s ruskog *Haim Moreno*

Porodica Rozencvajg

PRAVEDNICI-BEZ-MEDALJE
MEŠTANI SELA MANDELOS

Margita i Josip Rozencvajg (Rosenzweig) živeli su tridesetih godina prošlog veka u Novom Sadu. Imali su kćerke Irma-Manci i Valerija i sina Viktora.

Manci se u Beogradu udala za Miodraga Ninića i 1932. rodio se sin Ivan. Brak nije dugo potrajao. Manci je bila još mlada i preporučila je brigu o Ivanu babi i dedi u Novom Sadu.

Valerija se udala za Rodija Fasbendera, Engleza, koji je u Beogradu radio u Ambasadi Velike Britanije.

Viktor je studirao pravo u Beogradu, ali je zbog svoje levičarske aktivnosti morao da se preseli u Zagreb. U martu 1941. bio je zatvoren u zloglasnom Kerestincu u Zagrebu. Kasnije je streljan sa grupom ilegalaca.

Manci se 1940. udala za Ota Cambanera iz Novog Sada.

Josip Rozencvajg je bio predstavnik fabrike tepiha iz Danata, i zbog posla se sa suprugom i Ivanom preselio u Beograd. Manci je sa mužem ostala u porodičnoj kući u Novom Sadu.

Beograd je 6. aprila bombardovan. Manci je otišla u Beograd po Ivana, ali su baba i deda već bili na putu za Novi Sad. Stigli su do Petrovaradina, ali nove mađarske vlasti nisu hteli da im daju preporuke sa kojima bi prešli u Novi Sad. Za njima je stigla i Ivanova majka. Ona je dobila dozvolu, pa su se Manci i Ivan vratili u porodičnu kuću. Baba i deda Rozencvajg nisu hteli da

se vrate u Beograd i nastavili su put za Mandelos, malo selo na obroncima Fruške Gore u kome je Josip rođen. U Mandelosu se bez sumnje sreli sa još jednom izbeglom jevrejskom porodicom. Rečta David su sinovima Filipom i bebom Mišom bila je u Mandelosu već krajem 1941. Ružin suprug Frederik bio je u frukogorskom partizanskim jedinicama, i stalno ih je obilazio.

Kao što ni Davidove nako iz sela nije prijavio, tako nisu ni Rozencvajgove.

Ipak, u jednoj raciji juna 1942. ustale su uhapsile Margitu i Josipa i odveli ih u zatvor u Sremska Mitrovica.

Streljani su 7. jula iste godine kao otmecnici.

Rozencvajgovi u Rumi
Margita, Manci, Josip, Valerija i Viktor

Rozencvajgovi i Irma
Margita, Manci, Josip, Valerija i Viktor

Filip, Valerija i Irma Rozencvajg
u Rumi 1922

Viktor Rozencvajg

Manci i Valerija, Beograd
1940.

Nova knjiga Milana Fogela *Pravednici bez medalje*
u izdanju JO Zemun

U ovom broju

Alen Deršović: Odbrana Izraela (2)
Branko Kukić: Rovinjski razgovor o zlu
Petar Đurić: Uz zapise Volksgruppenführera
Branimira Altgajera
Aleksandar Goljc: Nova izolacija Rusije

Alia Mundi

Magazin za kulturnu raznolikost

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>

<http://aliamundimagazin.wixsite.com/alia-mundi>

Stranice posvećene Jevrejima bivše
Jugoslavije

<http://elmundosefarad.wikidot.com>

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

http://balkan-sehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar

www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

4226803 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ivan.ninic667@gmail.com

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

Logo Lameda je rad slikarke

Simonide Perice Uth iz Vašingtona